

**AYANİS KALESİ VE ÇEVRESİNİN
KÜLTÜREL PEYZAJ ÖZELLİKLERİ**

Buket BEŞİKÇİ

Yüksek Lisans Tezi

Arkeoloji Anabilim Dalı

Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI

2019

Her Hakkı Saklıdır.

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI

Buket BEŞİKÇİ

AYANİS KALESİ VE ÇEVRESİNİN
KÜLTÜREL PEYZAJ ÖZELLİKLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI

Bu çalışma Atatürk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyonu

Birimince Desteklenmiştir. Proje Numarası: **SYL-2018-6764**

This work was supported by Research Fund of the Ataturk University.

Project Number: **SYL-2018-6764**

ERZURUM – 2019

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ BEYAN FORMU

27/09/2019

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "*Ayanis Kalesi ve Çevresinin Arkeolojik Peyzajı*" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim *.

☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☒ Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

27/09/2019

Buket BEŞİKÇİ

* LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE

..... ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

F-83/00/22.12.2016

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI danışmanlığında, Buket BEŞİKÇİ tarafından hazırlanan bu çalışma 27/09/2019 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından Arkeoloji Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI

İmza:

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Aysun TUNA

İmza:

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Cemal SEVİNDİ

İmza:

Prof. Dr. Sait UYLAŞ

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
ÖNSÖZ.....	VI
KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ	VII
FOTOĞRAFLAR DİZİNİ	VIII
HARİTALAR DİZİNİ	X
ÇİZELGELER DİZİNİ	XI

GİRİŞ

LAMAÇ, KAPSAM, YÖNTEM	1
-----------------------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜLTÜREL PEYZAJ KAVRAMI

1.1. KÜLTÜREL PEYZAJ NEDİR?	3
1.2. KÜLTÜREL PEYZAJ VE ARKEOLOJİ İLİŞKİSİ.....	7

İKİNCİ BÖLÜM

AYANİS KALESİ ARKEOLOJİK ALANININ PEYZAJ ÖZELLİKLERİ

2.1. AYANİS KALESİ ARKEOLOJİK ALANININ DOĞAL PEYZAJ ÖZELLİKLERİ	9
2.1.1. Coğrafi Konum.....	9
2.1.2. Jeolojik ve Topografik Yapı.....	10
2.1.3. Jeomorfolojik Yapı.....	12
2.1.4. Toprak Özellikleri	15
2.1.3. Hidrolojik Yapı.....	16
2.1.4. İklim	17
2.1.5. Fauna	18
2.1.6. Flora.....	18

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AYANİS KALESİ ARKEOLOJİK ALANININ KÜLTÜREL PEYZAJ ÖZELLİKLERİ

3.1. AYANİS KALESİ ARKEOLOJİK ALANININ TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ.....	21
3.1.1. Urartu Dönemi.....	22
3.1.1.1. Urartu Dönemi Arazi Kullanımı ve Yerleşim Dokusu	25
3.1.1.2. Urartu Dönemi (Ayanis Kalesi ve Çevresi) Demografik Yapı.....	25
3.1.1.3. Urartu Dönemi (Ayanis Kalesi ve Çevresi) Ekonomik Yapı	27
3.1.2. Roma ve Orta Çağ	32

IV. BÖLÜM

AYANİS KALESİ ÇEVRESİNİN MEVCUT KÜLTÜREL PEYZAJ ÖZELLİKLERİ

4.1. AYANİS KALESİ ARKEOLOJİK ALANININ GÜNCEL DURUMU.....	35
4.1.1. Ayanis Kalesi Arkeolojik Alanının Arazi Kullanımı ve Yerleşim Dokusu	35
4.1.2. Demografik Yapı.....	36
4.1.3. Ulaşım Durumu	37
4.1.4. Ekonomik Yapı.....	37
4.1.5. Tarım	38
4.1.6. Hayvancılık.....	39
4.1.7.Turizm	40
4.2.AYANİS KALESİ ARKEOLOJİK ALANININ KAYNAK DEĞERLERİ	41
4.2.1. Sur Duvarları	42
4.2.2.Tapınak Kompleksi	43
4.2.3. Evsel Mekânlar	45
4.2.4.Batı Depo Odaları.....	46
4.2.5.Payeli Salon	47
4.3. AYANİS KALESİ ARKEOLOJİK ALANINDA YÜRÜTÜLEN ARKEOLOJİK ÇALIŞMALAR	48
4.3.1. Bugüne Kadar Yapılmış Yüzey Araştırmaları	48
4.3.2. Araştırma Kapsamında Yürütülen Yüzey Araştırması Sonuçları	49
GENEL DEĞERLENDİRME	62

SONUÇ.....	67
KAYNAKÇA	69
ÖZGEÇMİŞ.....	96

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ
AYANİS KALESİ VE ÇEVRESİNİN KÜLTÜREL PEYZAJ ÖZELLİKLERİ

Buket BEŞİKÇİ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI

2019, 95 Sayfa

Jüri: Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI

Dr. Öğr. Üyesi Aysun TUNA

Dr. Öğr. Üyesi Cemal SEVİNDİ

Bu tez çalışmasında geri planda tutulan peyzajın tanımı, doğal ve kültürel peyzajın arkeolojideki yerine değinilmeye çalışılmıştır. Ardından Urartu Krallığı'nın bilinen son kalesi Ayanis'in Doğal ve Kültürel Peyzaj özellikleri incelenmiştir.

Peyzajı arkeolojik anlamda incelerken anlaşılmasında, onu yalnızca arazinin yorumu olarak algılamamak gerekir. Çünkü peyzaj disiplinler arası faydalanan bir dünyadır. Disiplinler arası yürütülen çalışmalar ile arkeolojik bir alan olan Ayanis'in sosyal, ekonomik, politik ve fiziksel ortamlarını, kilit peyzaj türleri, dinamikleri ve yaklaşımları kullanarak tanımlamaya ve analiz edilmeye çalışılmıştır. Bunlar dışında kullanılan diğer yöntem, yol ağını, kanalları, tapınakları, yazıları ve Ayanis'in etki alanını tespit etmek için yapılan yüzey araştırmasını kapsamaktadır.

Kültürel peyzaj dünyasından faydalanarak arkeolojik bir alan olarak Ayanis Kalesi ve çevresinin tanımlanması, yorumlanması ve anlaşılması için yürütülen bu çalışma hem insan yerleşimlerini hem de aralarındaki veya tam tersi bunların dışında kalan özellikleri inceleyerek bir yargıya varılmıştır.

Anahtar Kelime: Ayanis Kalesi, kültürel peyzaj, Urartu Krallığı, peyzaj, çevre

ABSTRACT
MASTER'S THESIS
CULTURAL LANDSCAPE CHARACTERISTICS OF AYANIS CASTLE AND
ENVIRONMENTAL

Buket BEŞİKÇİ

Thesis Advisor: Prof. Dr. Mehmet Işıklı

2019, Page: 95

Jury: Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI

Assist. Prof. Dr. Aysun TUNA

Assist. Prof. Dr. Üyesi Cemal SEVİNDİ

In this thesis, the definition of the backed landscape, its place in natural and landscaping archeology is tried to be mentioned. Afterwards, the castle of Ayanis, known son of Urartian Kingdom, was examined in the Natural and Cultural Landscape.

When studying landscape in an archaeological sense, it should not be understood as an interpretation of the land. Because landscape is a world that is used interdisciplinary. Through interdisciplinary studies, Ayanis, an archaeological area, has tried to define and analyze the social, economic, political and physical environments using key landscape types, dynamics and approaches. Other methods include road network, canals, temples, inscriptions and surveys to determine the area of influence of Ayanis.

This study was carried out to define, interpret and understand Ayanis Castle and its surroundings as an archaeological area by making use of the cultural landscape world and examining both human settlements and the features between them and vice versa.

Key Words: Ayanis Castle, cultural landscape, Urartian Kingdom, landscape, environment

ÖNSÖZ

Bütün lisans eğitim hayatımın ardından mükemmel bir Yüksek Lisans süreci yaşamamda emeği olan ve her daim bir şeyler öğrenebilmem, gelişebilmem ve başarabilmen için elinden geleni yapan değerli danışman hocam Prof. Dr. Mehmet Işıklı ve ailesine,

Tez sürecim boyunca yeni girdiğim peyzaj ve arkeoloji bağlamında bana yol gösterici olan ve büyük bir sabırla beni yönlendiren İnönü Üniversitesi Peyzaj Mimarlığı Bölümünden Dr. Öğr. Üyesi Aysun Tuna'ya,

İşin içinden çıkamadığım zamanlarda soğukkanlı duruşu, tecrübesi ve bilgisi ile beni daima doğruya sevk eden ve bıkmadan usanmadan benimle araziye çıkan Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Coğrafya Bölümü Dr. Öğr. Üyesi Ebru Akköprü'ye,

Dron çekimlerimi yapmaya gönüllü olan, her zaman yanı başımda bana yardım eden ve beni yönlendiren, bana inanan arkadaşlarım Arş. Gör. Ayşegül Akın Aras, Arş. Gör. Oğuz Aras, Gülşah Öztürk ve Mehmet Ali Özdemir'e

Hayvancılık ile ilgili verilerini benimle paylaşan arkadaşım Vedat Sezer ve yüzey araştırması konusunda yardımlarını benden esirgemeyen arkadaşım Hazal Ocak'a,

Karşılaştığım her sorunun altından kalkabilmem için elinden geleni yapan ve beni manevi yönden motive eden Muhammet Akdoğan'a,

Her zaman inançlarını üzerimden esirgemeyen ve başarabilmem için daima arkamda olduklarını hissettiren, attığım her adımda onların temsili olduğumu bildiğim sevgili annem Fatma, babam Engin, kardeşlerim Samet, Demet, Burcu, Büşra ve Ahmet Salih Beşikçi'ye teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Erzurum-2019

Buket BEŞİKÇİ

KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ

ARK :ARKADAŞLARI

MÖ :MİLATTAN ÖNCE

M :METRE

VD :VE DİĞERLERİ

YY :YÜZYIL

KM :KİLOMETRE

KG :KİLOGRAM

PROF :PROFESÖR

DR :DOKTOR

FOTOĞRAFLAR DİZİNİ

Fotoğraf 1: Ayanis çevresinde yer alan toprak yapısı ve heyelandan etkilenmiş set...	15
Fotoğraf 2: Ayanis Kalesi, Van Gölü ve Ağartı Mahallesi'nin Güney Tepe üzerinden genel görüntüsü.....	21
Fotoğraf 3: Ayanis Kalesinin dreon ile görüntüsü.....	24
Fotoğraf 4: Ağartı Mahallesinin genel fotoğrafı.....	26
Fotoğraf 5: Ayanis çevresinde botanik araştırması (Ayanis Kazı Arşivi).....	28
Fotoğraf 6: Ayanis Kalesinde ele geçen kabuklu arpa tanesi örneği (Solmaz, 62).....	29
Fotoğraf 7: Ağartı Mahallesi tarım faaliyetleri.....	38
Fotoğraf 8: Ağartı Mahallesi hayvancılık faaliyetleri.....	40
Fotoğraf 9: Ayanisin genel planı (Ayanis Kazı Arşivi).....	42
Fotoğraf 10: Sur duvarlarının genel görüntüsü.....	43
Fotoğraf 11: Ayanis Kalesi Çekirdek Tapınaktan bir görüntü (Ayanis Kazı Arşivi).....	44
Fotoğraf 12: Ayanis Kalesinde ortaya çıkarılan batı depo odalarından görünüm (Ayanis Kazı Arşivi).....	47
Fotoğraf 13: Payeli Salonun genel çizimi (Ayanis Kazı Arşivi).....	48
Fotoğraf 14: Güney Tepeden bir görünüm.....	51
Fotoğraf 15: Darboğaz Deresinin akışı.....	52
Fotoğraf 16: Alaköy yakınında yer alan baraj mimarisinin konumu.....	52
Fotoğraf 17: Baraj olduğu düşünülen yerin GPS harita üzerinden konumu.....	53
Fotoğraf 18: Baraj olduğu düşünülen yerin uzaktan görüntüsü.....	54
Fotoğraf 19: Baraj olduğu düşünülen yerin hemen aşağısında yer alan aşınma.....	54
Fotoğraf 20: Baraj olduğu düşünülen yerin genel görüntüsü.....	55

Fotoğraf 21: Baraj olduğu düşünölen yerin taş mimarisi.....	55
Fotoğraf 22: Baraj olduğu düşünölen yerin kuzeyden görüntüsü	56
Fotoğraf 23: Baraj olduğu düşünölen yerde günümüz suyun akış yönünün değıştirilmesi.....	56
Fotoğraf 24: Baraj olduğu düşünölen yerden Alaköy Kalesi ve eski su yolu.....	57
Fotoğraf 25: Eski su yolunun takibi.....	57
Fotoğraf 26: Su yolunun bugün Alaköye ulaşması ve Alaköy Kalesinin eteğinden geçtiğini gösteren fotoğraf.....	58
Fotoğraf 27: Alaköy Kalesinin uzaktan görüntüsü.....	58
Fotoğraf 28: Alaköy Kalesi'nde yapılan yüzey araştırması sırasında rastlanılan işlenmiş andezit blok parçası.....	59
Fotoğraf 29: Alaköy Kalesinde yapılan yüzey araştırması sırasında rastlanılan diğeri andezit blok parçası.....	59
Fotoğraf 30: Alaköy Kalesinde tespit edilen mimari temeller (güney cephe).....	60
Fotoğraf 31: Alaköy Kalesinde tespit edilen mimari temelin başka bir açı ile fotoğra	
Fotoğraf 32: Alaköy Kalesinin yola uzaklığını gösteren fotoğrafı.....	61
Fotoğraf 33: Alaköy Kalesinden Alaköy Mahallesinin görüntüsü.....	61

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 1: Araştırma alanı ve çevresinin lokasyon haritası.....	10
Harita 2: Ayanis ve yakın çevresinin jeolojisi.....	75
Harita 3: Ayanis ve yakın çevresinin topografyası.....	76
Harita 4: Tarihsel süreçte Van Gölü su seviyesi değişimleri	13
Harita 5: Van Havzası aletsel dönem deprem etkinliği	14
Harita 6: Ayanis Çevresinde yer alan su kaynakları. Kırmızı ile gösterilen yer çalışma alanını yansıtmaktadır.....	77
Harita 7: Ayanis Kalesi yerleşim düzeni ve topoğrafya.....	78
Harita 8: Ayanis Kalesi ve yakın çevresinin arazi kullanım haritası.....	79
Harita 9: Ayanis Mahallesinde bulunan haneler.....	80

TABLO DİZİNİ

Tablo 1: Van ilinin 1938-2018 yılları arasındaki ortalama sıcaklık değerleri.....	18
Tablo 2: Ağartı Mahallesi nüfus dağılımı.....	37

GİRİŞ

I.AMAÇ, KAPSAM, YÖNTEM

MÖ 9. yüzyıl başlarında ortaya çıkan Urartu Krallığı, Van Gölü'nün doğu kıyısındaki başkent Tuşpa'dan genişleyerek güçlü bir devlet kurmuştur. Uyguladıkları politik yaptırımlar, yayılmacı siyasi anlayış sonuç vermiş, bugün İran, Irak, Türkiye ve Ermenistan sınırlarıyla bölünen dağlık bölgede egemen hale gelmiştir. Zamanının en büyük siyasi güçleri içerisinde küçümsenmeyecek bir gelişim sergilemiştir. Doğu Anadolu Bölgesinin engebeli dağlık yapısı içinde MÖ 9. yüzyılın başlarından itibaren var olan Urartu Krallığının mevcut yerleşim alanları incelendiğinde, mimari tercihlerde belirleyici etkenlerin başında topoğrafik yapı gelmektedir. Söz konusu bu topoğrafik unsurlar içerisinde iki önemli temel taşı yer alır bunlar; yerleşimin su kaynaklarına yakınlığı ve bölgeye hâkim kayalığın yer almış olmasıdır. Söz konusu bu uygarlığın bahsedilen özelliklerini günümüzde en güzel yansıtan Argiştı oğlu Rusa'nın son görkemli kalesi olan Ayanis 'de görülmektedir/ş.

Ayanis Kalesi bir sitadel ve bir dışkentten oluşmaktadır. Kalede devam eden 30 yıllık çalışmalar neticesinde anıtsal giriş kapısı, kuzey, güney, doğu ve batı sur yapıları, evsel mekânlar, payeli salon, tapınak alanı, depo yapıları ve platformlu salon gün ışığına çıkarılmıştır.

Ayanis Kalesi ve çevresinin demir çağındaki çevresel durumunu, buranın yerleşim olarak tercih edilmesinde ne gibi cazip faktörlerin etkili olduğunu anlayabilmek Urartu arkeolojisi için önemli bir sorunun cevabını teşkil eder. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı özünde Ayanis 'in demir çağındaki durumunu kavrayabilmekten geçer. Bunu yaparken disiplinler arası bir çalışma yürüterek, çevrenin doğal peyzaj özellikleri, kültürel peyzaj değerleri ile harmanlanarak bazı sonuçlar elde edilmiştir. Kale ve çevresinde yaşam süren insanların ekonomik durumunu, yerleşim yerinde yaptıkları yenilikler, doğal çevreyi nasıl kullandıklarını anlamak birincil hedefi oluşturmuştur.

Tarım, hayvancılık, su kaynakları, depreme dair alınan önlemler ve jeolojik yapının anlaşılması amacıyla coğrafya, morfoloji, botanik ve etnoarkeoloji bilim dallarından faydalanılarak dönemin coğrafi yapısı, depremselliği, arkeobotanik verilerin analizi ve

zooarkeolojik verilerin günümüz Ağartı mahallesi verileri ile karşılaştırılması yapılmış ve kültürel bellek kavramı baz alınarak geçmişı aydınlatmaya gidilmiştir. Haritalar ve çeşitli fotoğraflar bu çalışmada izlenilen yola ışık olmuştur. Bunun sebebi yüzey araştırması sayesinde bilinmeyen su kaynakları ve yerleşimler işaretlenerek arkeolojiye kazandırılmış olmasındandır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜLTÜREL PEYZAJ KAVRAMI

1.1. KÜLTÜREL PEYZAJ NEDİR?

Ülkemizde 2003 yılı içerisinde 25181 sayı ile yürürlüğe giren Avrupa Peyzaj Sözleşmesinde peyzajın tanımı; “*insanlar tarafından algılandığı şekliyle karakteri doğal veya insani unsurların eylem ve etkileşimleri sonucu oluşan bir alan*” şeklindedir¹. Dağlar, tepeler, vadiler, akarsular, nehirler, bitki örtüsü, hayvan türleri, ormanlar ve daha sayılabilecek pek çok beşerî olgu peyzajın fiziksel koşullarının oluşmasını sağlar. Tüm bu beşerî olgular doğal peyzaj için *alan* ve *bölge* olarak iki başlık altında toplanabilmektedir. Alanlar; coğrafi bir kimlik taşımadan, genel bir terim olarak kullanılmakla birlikte, bölgeler ise coğrafi olarak belli bir büyüklüğü nitelendirmektedir. Peyzaj bu iki terimin birleşmesi sonucunda hiçbir fiziksel aktiviteye maruz kalmadan şekillenir².

Peyzajın anlaşılmasında onu yalnızca arazinin yorumu olarak algılamamak gerekir çünkü peyzaj disiplinler arası faydalanan bir dünyadır. Bu sebeple ‘peyzaj şudur’ şeklinde bir tanımlama onun kullanım alanlarını yok saymakla birlikte gelişim içerisinde sürekli değişen yapısını göz ardı etmek olacaktır³.

Peyzajın toplumlar için önemini ve onunla süregelen etkileşimini inceleyen ve kültürel peyzajın dinamiklerinden biri olan arkeolojik peyzaj bu tanımlamalardan farklı düşünülemez. Bu yargının en büyük destekçilerinden sayılan Wilkinson’a göre; uygarlıklar üzerine yapılan birçok çalışma mutlaka peyzaj çalışmalarının üzerine kuruludur. Yeryüzünde meydana gelen kültürel özelliklerin gelişimini anlamak ve yorumlayabilmek için bir destek niteliğindedir. Söz konusu destek bilhassa yerleşimlerin

¹ Gizem Cengiz Gökçe-Sebahat Açıkgöz, “Kültürel Peyzaj Bileşenleri ve Turizm İlişkisinde Görsel Peyzaj Analizi: Nallıhan-Beydili Köyü Örneği”, *I. Eurasia International Tourism Congress: Current Issues, Trends, and Indicators*, 2005, 411.

² Carl O. Sauer, *The Morphology of Landscape*, University of California Publications in Geography, 2.2, 1925, 300.

³ Harmanşah peyzaj kavramını işlediği kitabında konuyla alakalı peyzajın çağdaş yaklaşımlarına ayrıntılı yer vermiştir. Knapp, Ashmore, Sauer, Cosgrove ve Daniels gibi bu alan üzerine çalışmalar yapan araştırmacıların peyzaj yaklaşımları için bkz. Ömür Harmanşah *Eski Yakındoğu’da Kent, Bellek, Anıt*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015, 52.

ekonomik altyapısını, toplum ve çevre arasındaki ilişkinin ve değişimin süreçsel durumunu kayıt altına almasıyla oluşur⁴.

Peyzaj kendini oluşturan etmenlerde insan etkisinin olup olmamasına bağlı olarak iki ana kola ayrılır. Bunlar doğada kendinden şekillenmesinden dolayı doğal peyzaj ve insan etkisiyle oluşan kültürel peyzajdır. Doğal Peyzaj, yukarıda değinildiği gibi doğada kendiliğinden oluşmuştur ve erozyonlar, depremler ve yanardağlardan kaynaklı biyolojik veya ekolojik değişimler sonucunda meydana gelirler. Topografya, jeoloji, iklim, fauna, flora ve toprak doğal peyzajın başlıca unsurlarıdır⁵.

Peyzajın bir diğer kolu olan ve arkeolojiyi bünyesinde barındıran kültürel peyzaj, sosyal, ekonomik ve çevresel faktörlerin yorumlanmasının yanı sıra kalan kültürel faktörlerin kaydedilmesi ve tarihlendirilmesini sağlar. Bahsi geçen kavram, doğal peyzajın çeşitli dini, ekonomik, sosyal, politik, çevresel veya sembolik amaçlar için bilerek ya da bilmeyerek işlenmesi sonucunda oluşur⁶.

Kültürel Peyzaj, insanlar ve doğal ortamları arasındaki mekân ve zaman içindeki etkileşimi yansıtır. Kültürel bir manzara elle tutulur ve somut olmayan bir kimliğe sahip karmaşık bir olgudur. Bu çalışma alanının tanımı konusunda çeşitli fikir ayrılıkları söz konusudur. Bunun sebebi disiplinler arası faydalanılan bir dünya olmasındandır. Örneğin kurumsal bazda UNESCO (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Organizasyonu), IUCN (Uluslararası Doğa Koruma Birliği), CE (Avrupa Konseyi) ve ICOMOS (Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi) Kültürel Peyzaj üzerine çalışmalar gerçekleştirmektedir. UNESCO, kültürel peyzajın kültür ve doğanın birleştiği bir olgu olarak kabul etmektedir. İnsanoğlu ile doğanın ortaya koyduğu ortak bir kompozisyon olarak değerlendirilmelidir⁷.

⁴ Tony j. Wilkinson, *Archaeological Landscapes of the Near East*, Arizona, 2003, s.4.

⁵ Uslu, A-Yazgan, M.E.-Erdoğan, E.-Dilaver, Z.-Barış, M.E. *Peyzaj Çevre ve Tarım*, 2, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir, 2013, 108-136.

⁶ Gülsün Kuru, *Landscape Archaeology and Its Approach to Cultural Heritage Management: The Troad as a Case Study*, Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ, Ankara, 2010, 20; Tony J. Wilkinson, *Archaeological Landscapes of the Near East*, Arizona, 2003, 4.

⁷ Mehmet Erdem Eryazıcıoğlu, *Kültürel Peyzaj Alanlarının Korunmasına Yönelik İlkeler: İstanbul Boğaziçi Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, MSGSÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2012, 21.

Amerika Birleşik Devletleri Milli Park Servisi tarafından yapılmış kültürel peyzaj tanımı, faunayı, tarihi dokuyu ve çeşitli kültürel özellikleri yansıtır. Bu alan üzerine çalışan Jackson (1984) ise benzeri bir yargının temellerini atarak ‘İnsana hizmet etmesi amacıyla yine insan etkisinin var olduğu alanlar’ olarak ifade etmektedir. Bu görüşün destekçisi sayılabilecek diğer bir yargı Rössler ve ark. (1995) tarafından ortaya atılmış ve ‘her türlü beşerî olgunun, toplumun yaşamasında etkili olacak faktörlerin sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan şekillenmesi’ olarak anlatırlar⁸. Bunlar dışında pek çok kurum ve kişi tarafından kültürel peyzajın tanımlamaya çalışmışlardır. Ancak önemli bir anekdot burada bu tanımlamaları yaparken kültürel peyzaj niteliğine sahip alanların belirlenmesini kolaylaştırmak amacıyla özelliklerine yönelik yapmış oldukları sınıflandırmadır⁹.

Örneğin Amerikan Milli Park Servisinin yapmış olduğu çalışma kültürel peyzajları dört başlık altında incelenmesini sağlamıştır. Bunlar; tarihsel tasarlanmış peyzaj, yöresel peyzaj, etnografik peyzaj, açıkça tanımlanabilen peyzaj, organik olarak gelişmiş peyzaj ve yardımcı kültürel peyzajdır¹⁰.

1- Tarihsel Tasarlanmış Peyzaj, bilinçli olarak oluşturulan alanlardır. Bu alanlar estetik yönden ön plandan tutulmuş ve önemli kişilerin teorilerinin mimariye aktarılması şeklinde oluşturulur. Böyle düşünüldüğünde en çok uygulandığı alanlar parklar ve özel mülkler olarak akla gelmektedir.

2- Yöresel Peyzaj ise tamamen insan etkisiyle gelişen ve insanoğlunun belirli bir yere yerleşmeleri sonucu çevresinde yarattığı değişimi kapsamaktadır. Bu yönden söz konusu peyzaj türünün şekillenmesinde insanoğlunun yaşam biçimi etkin rol oynar diyebiliriz.

⁸ Aysun Tuna-Elmas Erdoğan, “Ekolojik Kültürel Turizm Aracı Eko Müzelerin Kültürel Peyzaj Açısından İrdelenmesi”, *Düzce Üniversitesi Orman Fakültesi Ormancılık Dergisi*, 9 (2), 2013, 23-37.

⁹ Eryazıcıoğlu, 5.

¹⁰ Eryazıcıoğlu, 26.

3-Etnografik Peyzajlar, Yöresel Peyzaj gibi insanoğlu ile bağlantılı olup, geçmişte yaşayan halkların bırakmış oldukları maddi kültür kalıntılarında doğal ve kültürel etkili kaynakları inceler.

4- Açıkça Tanımlanabilen Peyzaj en temel peyzaj sınıfını oluşturur. İnsanoğlunun oluşturduğu ve tasarlayarak ortaya koyduğu kültürel peyzaj alanıdır.

5- Organik Olarak Gelişen Peyzajlar ekonomik, dini veya sosyal çevrenin dayatmaları sonucunda var olan ve halihazırda bulunduğu çevreye bağlı şimdiki formunu oluşturmuş alanlardır.

6- Yardımcı Kültürel Peyzajlar etnografik peyzaj ile bazı yönlerden benzerlikler taşır. Şöyle ki bu kültürel peyzaj alanlarında tarihi hiçbir bağlantı olmamasına karşı etnografik peyzajda olduğu gibi güçlü dinsel, sanatsal veya kültürel özellikli alanları kapsar¹¹.

Kültürel Peyzaj terimi karşımıza ilk kez 1980’li yıllarda çıkmaktadır. Alman coğrafyacı olan Friedrich Ratzer, bu kavramı “doğal olmayan ve insan eli ile değiştirilmiş peyzaj” olarak tanımlar. Fiziksel olarak yürütülen çalışmaların ise tanındık bir isim olan Amerikan Carl Orwin Sauer tarafından 1925 yılında yapıldığını söylememiz mümkündür. Sauer’in yayınladığı *The Morphology Of Landscape* isimli kaynağı kültürel peyzajın tanımına da yer vermektedir. Ona göre bu alan kültürel özelliklerin etkilediği ve değiştirdiği alanlar olarak tanımlanmaktadır. 20. yy’ın ortalarına değin devam eden Sauer’in yaklaşımı kendini korumaya devam etmiş ve geliştirilmeye çalışılmıştır¹². Süregelen yıllar içerisinde coğrafyacılar dışında antropoloji ve çevre bilimi tarafından kullanılmaya başlanmıştır (1960). 1990’lı yıllarda kültürel peyzaj kayda değer bir ilgi görmeye başladı. David Jacques’in şüphesiz bu kavramın gelişmesindeki etkisi yadsınamaz¹³. Dünya çapında Kültürel Peyzaj’ın kabul görmesi 1992 yılında Dünya Miras Komitesi ile başlar. Kriter olarak üstün evrensel değer özelliklerini taşıdığı kabul

¹¹ Eryazıcıoğlu, 13.

¹² J. Stephenson, “The Cultural Values Model: An Integrated Approach To Values In Landscape”, *Landscape and Urban Planning*, Vol: 84, Issue:2, 2008, 84-102.

¹³ Ken Taylor, “Cultural Landscapes: A Bridge Between Culture and Nature”, *International Journal of Heritage Studies* 17, 2011, 2.

edilen bu alan kılavuzlarda yer almaya başlar. Böylelikle çalışmalarda kabul edilmeye başlanmış ve ilk değerlendirme olarak UNESCO'nun 1993 yılında değerlendirdiği Yeni Zelanda 'Tongariro Milli Parkı' bu kapsamda Dünya Miras Listesine girmeye hak kazanmıştır. 1995 yılı itibariyle Avrupa Konseyi Kültürel Peyzaj alanlarının korunması amacıyla belge yayınlamış, 2003 yılında ise UNESCO tarafından kültürel peyzaj alanlarının analizi yapılarak geleceğe yönelik önerilerde bulunulmuştur. 2009 yılında ise UNESCO tarafından yayınlanan Dünya Mirası Kültürel Peyzajlar: Koruma ve Yönetim İçin El Kitabı kavramın korunması ve yönetimi ile ilişkili çeşitli öneri ve kurallar ortaya koymuştur.

1.2. KÜLTÜREL PEYZAJ VE ARKEOLOJİ İLİŞKİSİ

Kültüre Peyzajın faydalandığı önemli bir bilim dalı olan arkeoloji, Kültürel Peyzaj ile iç içe olarak karşımıza çıkar. Arkeolojinin ortaya koyduğu geçmiş dönemin sosyal, ekonomik ve çevresel faktörlerin yorumlanması ve kaydedilip günümüze değin ulaşması Kültürel Peyzajın sağladığı bir olanaktır. Arkeoloji, dünya yüzeyinde meydana gelen kültürel özelliklerin gelişimini tanımlamaya, yorumlamaya ve anlamaya çalışır. Bu hem insana ait yerleşimler ile hem de etkiledikleri dış alanlar ile sağlanır¹⁴.

Arkeolojik Peyzaj, üzerine gerçekleştirilen entelektüel yaklaşımlar 1920'li yıllara değin uzanmaktadır. Ancak ne yazık ki son otuz yıllık süreç içerisinde popüler bir çalışma alanı haline almaya başlamıştır. Bu alan üzerine kabul görmüş tek bir tanım yer almamaktadır¹⁵. Bunun sebebi araştırma alanının, disiplinler arası bir genetiğe sahip olması ve kullandığı farklı yöntemlere karşı, yapılmış pek çok çalışmanın varlığıdır. Arkeolojik Peyzaj, mekân analizinden kent ve kırsalın günlük yaşantısına, sosyal yaşamdan iktidar ve onun getirdiklerine (ekonomi, kültür, inanç) gibi oldukça geniş bir objektif içerisinde belirli bir zamana mercek çevirir¹⁶.

¹⁴ Wilkinson, 4.

¹⁵ Kurt F. Anschuetz-Richard H. Wilshusen-Cherie L. Scheick, "An Archaeology of Landscape: Perspectives and Directions", *Journal of Archaeological Research* Vol.9, No.2, Springer, 2001, s.157.

¹⁶ Harmanşah, s.51-52.

Knapp ve Ashmore arkeoloji ve peyzaj arasındaki kültürel bağı anlamaya ve yorumlamaya çalışmışlardır. Bu sebeple şu ifadelerle yer verirler;

“...-arkeoloji geleneksel olarak, özellikle yerleşim arkeolojisi, alana, mekâna ve payzaja dikkat çekmeyi içerir. Aradaki fark, bir zamanlar pasif olarak veya kültürün zorlayıcı bir belirleyicisi olarak teorik alanın, insan yaşamıyla ilgili olarak aktif ve çok daha karmaşık bir varlık olarak görülmesidir¹⁷” şeklinde yorumlamışlardır.

Kültürel Peyzajlar, insanlar ve onların doğal ortamları arasındaki alanı zaman ve mekân bağı kalarak yansıtmaya çalışır. Bu bağlamda doğa, insan toplumunun karşılığıdır diyebiliriz. Nitekim her ikisi de manzaraları şekillendiren dinamik güçlerdir. Arkeoloji ile birleştiğinde ise, mekân analizinden kent ve kırsalın günlük yaşantısına, sosyal yaşamdan iktidar ve onun getirdiklerine (ekonomi, kültür, inanç) gibi oldukça geniş bir objektif içerisinde belirli bir zamana mercek çevirir¹⁸.

Avrupa Peyzaj Sözleşmesinde yazıldığı gibi, kültürel peyzajlar halkın çevresini temel bir birleşen olarak kabul etmenin ve ortak kültürel ve doğal miraslarının çeşitliliğini temsil etmenin önemli bir kilit oluşturduğunu belirtir. Bu kilit arkeoloji ile birlikte geçmişte kullanım gören fakat günümüzde işlevini yitiren alanları şekillendirip böylelikle devam eden kolektif yaratma sürecini geliştirir. Antik ve tarihi yerleşimlerde kültür zenginliği, entegrasyon eksikliğinden dolayı fark edilemeyebilir. Bugünün yaşam katmanının, sitenin geçmişi ile tepesinde entegrasyonu, bütünlüğü sağlayan ilk anahtardır¹⁹.

¹⁷ Artur B. Knapp-Wendy Ashmore, *Archaeological Landscape: Constructed, Conceptualized, Ideational*, 1999, 3.

¹⁸ Harmanşah, 51-52.

¹⁹ Süreyya Topaloğlu, *Discussions on Integration of Rural and Archaeological Landscapes in Ildır/Erythrai*, A Thesis Submitted to the Graduate School of Natural and Applied Sciences of Middle East Technical University, Ankara, 2017, 17-19.

İKİNCİ BÖLÜM

AYANİS KALESİ ARKEOLOJİK ALANININ PEYZAJ ÖZELLİKLERİ

2.1. AYANİS KALESİ ARKEOLOJİK ALANININ DOĞAL PEYZAJ ÖZELLİKLERİ

Ayanis Kalesi kurulduğu ve hâkim olduğu çevre ile oldukça önemli bir konumda yer almaktadır. Kale'nin çevre topografyası ve jeolojisi, su kaynakları, iklimi, faunası ve diğer doğal oluşumları görmekteyiz. Kentin kuruluş nedenini anlamak amacıyla yalnız kalede çıkan eserler ya da mimari bulgulara bakılmamalı, onu çevresiyle bir bütün olarak değerlendirmek gerekmektedir. Doğal Peyzaj özellikleri bu sebeple kalenin neden buraya kurulmuş olduğunu bizlere anlatacak önemli bulgular taşımaktadır.

2.1.1. Coğrafi Konum

Araştırma alanını oluşturan I. Derece Arkeolojik Sit Alanı olan Ayanis Kalesi ve yakın çevresi; Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Van İli, Merkeze 38 km mesafede yer alır. Harita 1'de Van ilinin Türkiye'deki konumu gösterilmiştir.

Yüzölçümü 19.069 km² olan ilin toprakları doğudan İran, batıda Van Gölü, kuzeyde Ağrı ve güneyde Hakkâri, Şırnak İlleri ile çevrilidir. Yüzölçümünün büyüklüğü sebebiyle Türkiye topraklarının %25'ini kaplamaktadır. Şehir, Van Gölünden yaklaşık 5 km yükseklikte bulunur. Alanın yüksekliği 1725 m'dir. Türkiye sınırları içerisindeki en büyük göl olan Van Gölü yüksek dağların ortasında bir çöküntü durumundadır. Van genelinde yer alan plato ve yaylalar, toplam yüzölçümünün %33' ünü teşkil eder. Platoların genel yapısı ise genellikle dağların arasında uzanır. Bu platolar üçüncü jeolojik zaman diliminde oluştuklarına ilişkin belirli kanıtları bünyelerinde barındırırlar.

Van ilinin doğu bölümünde yer alan Norduz Yaylaları hayvancılıkla geçinen yöre halkı için çok önemli yerlerdir. Bu bakımdan Abağa Düzü' nün güneyindeki ortalama 2450 m yükseltisindeki geniş yaylalar kuzeye doğru eğim kazanır ve hayvancılık için elverişli ortam koşullarının oluşmasını sağlar. Bununla birlikte Manda Dağı' nın eteklerinde de sulak, bol otlulu olan yaylalar bulunur. Ahda Dağı' ndan Erçek Gölü' nün kuzeyine kadar Karasu ile Mememdik Çayı arasında otu ve suyu bol geniş yaylalar vardır.

Harita 1: Araştırma alanı ve çevresinin lokasyon haritası (Öner, 2)

2.1.2. Jeolojik ve Topografik Yapı

Gören Dağı çevresinde yer alan dağ sıraları (İsabey, Çilehane ve Çomaklıbaba gibi) bölge jeolojisi için oldukça yüksektir. Dolayısıyla dağ yamaçları oldukça dik olarak karşımıza çıkar fakat bu yamaçlar 1900-2000 metre sonrasında dalgalı olarak seyreden düzlüklere kavuşur. Van Gölü seviyesinden yaklaşık 300-350 metre yükseklikte yer alan

bu düzlükler, Karasu ayı sayesinde parçalanır ve bölge kısmen verimli bir hal alır (Harita 2)²⁰.

Kale, Gören Dağı eteklerinde bulunan ana kaya üzerine inşa edilmiştir. Ana kaya kısmen ofiolitli Üst Kretase yaşlı (100 milyon yıl) kalkerden oluşmaktadır. Kalenin güneyinden kaynağını alan Darboğaz Deresi, Urartu döneminde sivil halkın bulunduğu Güney Tepe ve Kızılgüney Tepeyi aşarak Ayanis (Ağartı) köyüne ulaşır ve buradan kale etekleri boyunca yol olarak Van Gölü'ne dökülmektedir. Kalenin üzerinde bulunduğu ana kaya Jura yaşlı, mikritik kireçtaşıdan oluştuğu saptanmamakla birlikte bu yapıda ki oluşumun sert yapıda, dayanıklı ve orta derece aşınımına sahip olduğu bilinir. Kale'de var olan çatlaklar üzerinde gerçekleştirilen ölçümler hareketliliğin kuzey-güney yönlü gerçekleştiğini göstermiştir. Ana kayanın her ne kadar dayanıksız bir yapıyla oluştuğunu gözlemlenmişse de ana kayanın yapısı kale mimarisinin korunmasını sağlamıştır. Depremden etkilenen kısımlar ağırlıklı olarak kalede ana kayaya oturmayan bölümlerdir²¹.

Ağartı mahallesi çevresinde yer alan göl sekileri hava fotoğrafları ve haritalarda açıkça görülmektedir. Jeolojik çalışmalar arkeolojik peyzajın önemli dinamiklerinden biridir. Bu sebeple araziye yönelik araştırmalar Pleistosen ve Holosen tortul birikintileri aracılığıyla elde etmek mümkün olmuştur. Jeolojinin saha araştırmalarında kullanılıyor olması, arazi yapısının doğal dönüşüm süreci açısından değerlendirilmesine olanak sağlar²². Bu sebeple arkeolojik araştırmalarla birlikte jeolojik çalışmaların yapıyor olması, hangi alanların ve peyzajların erozyon sonucunda kaybedildiğini, bilhassa çökeltme sonucunda gömülüp gömülmediği ve sitlerin sabit arazide var olup olmadığı konusunda bilgi edinmemizi sağlamaktadır. Tüm bunların yanı sıra mikromorfoloji sayesinde taş ocakları, çukurlar, teraslar ve surlar hakkında veri elde edebilmekteyiz (Harita 3)²³.

²⁰ Ertuğ Öner, *Van- Ayanis Çevresinde Jeomorfoloji Araştırmaları*, Ege Üniversitesi Bilimsel Araştırma Proje Raporu, İzmir, 2002, 46.

²¹ Şengül, 163.

²² Michael Schiffer, *Formation Processes of the Archaeological Record*, Albuquerque: University of New Mexico, 1987, 235-262.

²³ Wilkinson, 40.

Kale çevresi incelendiğinde dikkat çeken bir diğer jeolojik oluşum heyelanlardır. Gören dağının yapısal özelliği sebebiyle bazı alanlarda kil oranının fazla olması bunun yanında dik yamaçlar boyunca yer altı suları bu kilin birleşmesi, Van Gölüne doğru bir hareketlilik yaşanmasına neden olmaktadır. Hava fotoğraflarına bakıldığında söz konusu durumun Ayanis köyü ve kale arasında da varlığı dikkat çeker. Buradan uzaklaşıp güneybatı depresyon alanına doğru gidildikçe benzer özelliklerin görüldüğü anlaşılmaktadır. Bunun dışında göl kenarı boyunca su seviyesinin yükselip alçalmasıyla falezlerin meydana geldiğini de söylemek mümkündür²⁴.

2.1.3. Jeomorfolojik Yapı

Ayanis Kalesi Van Gölü ile kısmen çevrelendiğinden Kale ve çevresinin jeomorfolojik oluşumu ve tarihsel süreç içerisindeki değişiminin incelenmesi gerekmektedir.

Van Gölü Havzası, Doğu Anadolu Bölgesinde yer almaktadır ve Türkiye'nin en büyük gölü unvanına sahiptir. Havza, tıpkı Doğu Anadolu Bölgesinde olduğu gibi Arap ve Avrasya plakalarının sıkışması sonucunda meydana gelir. Günümüzden yaklaşık olarak 13 milyon yıl öncesine dayanan Geç Pliyosen'de gerçekleşen tektonik bir hareketliliğin sonucudur²⁵. Gölün yapısı sodalıdır ve bu özelliği ile Dünyanın en büyük sodalı gölü özelliğini taşımaktadır. Havza içerisinde yer alan gölün oluşumu ise günümüzden 500.000 ile 600.000 yıl öncesine dayanır. Van Gölü'nün meydana gelmesi ile alakalı çeşitli fikirler söz konusudur²⁶. Gölün morfolojik yapısı volkanik set gölü olduğunu göstermektedir. Bu alan aslında Van ve Muş plakaları ile bir bütün iken Nemrut ve Süphan kraterlerinin volkanik patlamaları bu alanı ikiye bölmüştür. Van Gölü'nün oluşmasını sağlayan volkanik patlama ise Nemrut Yanardağının lavlarıdır. Patlama sonucu bu alanda oluşan çanak zaman içerisinde su birikintisi ile göl halini almıştır²⁷.

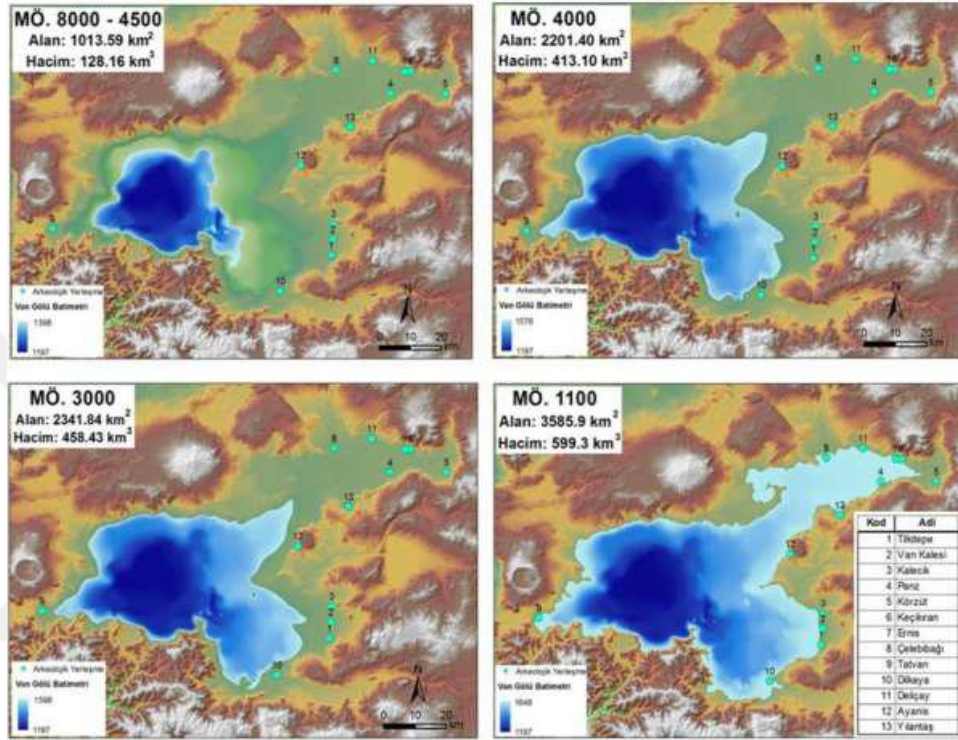
²⁴ Öner, 52.

²⁵ Mehmet Zeydin Yıldız-Orhan Deniz, "Kapalı Havza Göllerinde Seviye Değişimlerinin Kıyı Yerleşmelerine Etkisi: Van Gölü Örneği", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, 1, Elâzığ, 2005, s.16.

²⁶ Cansu Okuldaş-Serkan Üner, "Alaköy Fayı'nın Jeomorfolojik Özellikleri ve Tektonik Etkinliği (Van Gölü Havzası-Doğu Anadolu)", Hacettepe Üniversitesi Yer Bilimleri Uygulama ve Araştırma Merkezi Bülteni, *Yerbilimleri Dergisi* 34 3, Ankara 2013, s.162.

²⁷ Funda Altan Aydın, "Van Gölü Seviye Değişimleri ve Kıyılar Üzerindeki Etkileri", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van 2017, s.20.

Gölün derinliği yaklaşık 451 m'yi bulmaktadır. Van Gölü oluşumundan bugüne değin zaman zaman seviye değişimi yaşamıştı²⁸. Bunun sebebinin iklimle ilgili yaşanan kuraklık ya da insanların tarım için akarsu yataklarını değiştirmeleri ve baraj yapmaları olabileceği düşünülmektedir. Harita 2'de görülen dört farklı göl su seviyesi MÖ 8000-4500 ile MÖ 1100 yılları arasındaki değişimleri göstermektedir.

Harita 4: Tarihsel süreçte Van Gölü su seviyesi değişimleri (Özdemir-Konyar-Ayman-Avcı, 2013)

Gölün doğu kesiminde bulunan arazi akarsu bakımından zengin bir yapı taşımaktadır. Göle dökülen bu akarsular hem gölü beslemekte hem de Van çevresinde yer alan araziye verimli kılarak insanların tarım yapmalarına olanak sağlamaktadır. Ayanis Kalesi'nin de içerisinde bulunduğu Gölün doğu kıyı çizgisinin jeomorfolojik değişimlerle batıya doğru olan hareketi görülmektedir.

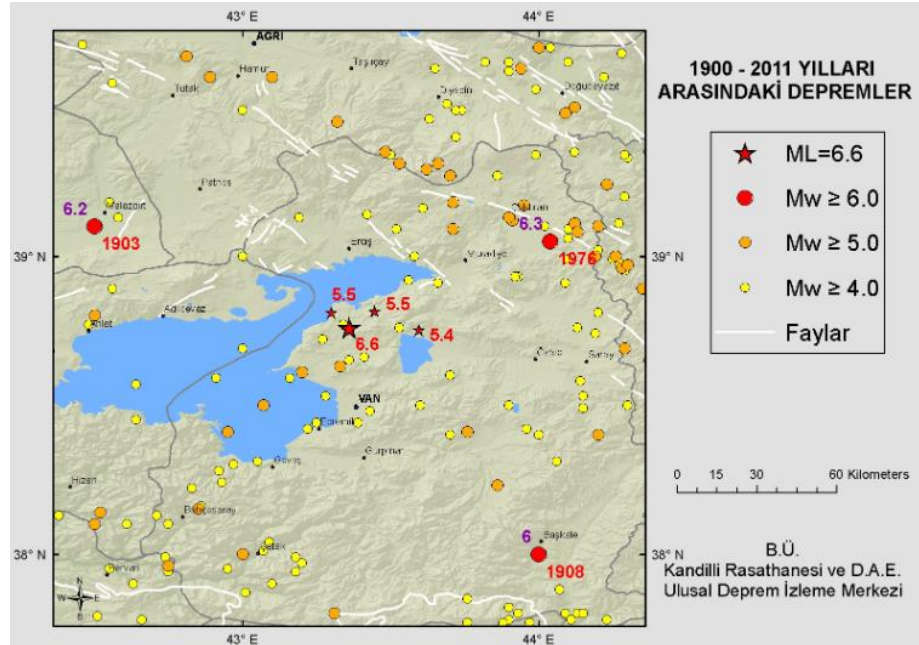
Kale'de en eski dönemden bu yana tektonik hareketliliğin varlığı bilinmektedir. Depremler ile ilgili detaylı bilgiler oldukça kısıtlı olmasına rağmen, Tatvan, Nemrut, Ahlat ve Adilcevaz'da gerçekleşen depremlerin Van bölgesinde etkili olduğunu

²⁸ Okuldaş-Üner, s.162.

bilmekteyiz. Antik dönem kayıtlarına göre Van Gölü havzası ve çevresinde şiddeti 3 ile 7.3 aralığının da değişen çok sayıda deprem meydana gelmiştir.

Ayanis Kalesi başta olmak üzere eski toplumların yaşadığı pek çok kentin maruz kaldığı deprem olgusu kent mimarlarınınca bilinmektedir. Bunu kentlerin kuruluşunda aldıkları farklı önlemlerden yola çıkarak söyleyebiliriz. Ayanis Kalesi ve çevresinde 2014 yılında yapılan “Ağartı Köyü (Van Gölü Doğusu) Civarının Aktif Tektoniği ve Ayanis Kalesi’ne Olan Etkileri” isimli proje kapsamında Ayanis Kazı Başkanlığı ve İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğünce kabul görmüş ve başlık kapsamının da çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Yürütülen çalışmalar sonucunda elde edilen veriler aşağıda belirtilmektedir.

Kale’nin hemen 3.5 km güneyinde uzanan ve doğu-batı yönlü ilerleyen fay, Alaköy Fayı olduğu anlaşılmaktadır. Fayın bölge için morfolojik özellikler taşıdığı anlaşılmakla birlikte bu özellikler; dere yatakları, fay düzlemleri ve tabaklarda gerçekleşen dikmeler olarak kolayca tanımlanabilmektedir. Fayın uzantısı Erçek Gölü’ne değin ilerlemektedir. Bölge de var olan diğer fay hemen kalenin yakınında yer alan Ağartı Fayıdır. Aktif olup olmadığı hakkındaki bilgilerin kısıtlı olduğu bu fayın, kale ve köy arasında daha önce bahsedilen heyelan hareketinde etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Harita 5: Van Havzası aletsel dönem deprem etkinliği (Kandilli Rasathanesi, 2019)

2.1.4. Toprak Özellikleri

Van'da, toprak özellikleri 2016 yılı Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından yapılmış olan Çevre Durum Raporu verilerine göre alüviyal toprak, kolüvyal toprak, kestane rengi topraklar, kahverengi topraklar, regosol topraklar, kahverengi orman toprakları ve diğer topraklar olarak çeşitlilik gösterir. Bu toprak çeşitliliğinin dağılımını incelemek amacıyla yapılmış çalışmalarda kestane rengi toprakların 469.300 hektarlık bir arazi kapsadığı anlaşılmıştır. Herhangi bir tektonik oluşuma yönelik drenajlı yapı gösteren kireçsiz kahverengi topraklar ise 380.855 hektarken, bünyesinde barındırdığı kalsiyum sebebiyle bitki örtüsü için elverişli kahverengi topraklar 256.310 hektarlık alan kaplamaktadır. Bunların dışında verimsiz, kumlu ve su tutma kapasitesinin düşük olduğu regosoller 92.055 hektar, verimli ve yapısı gereği pek çok bitkinin yetiştiriciliğinde kullanılan alüviyal toprak 77.615 hektarlık alanda bulunur. Diğer topraklar ise hidromorfik alüviyal toprak, kolval toprak ve kireçsiz kahverengi orman toprakları hemen hemen 20.000 hektarlık araziler kapsadığı bilinmektedir²⁹.

Fotoğraf 1: Ayanis çevresinde yer alan toprak yapısı ve heyelandan etkilenmiş set

²⁹ Meliha Çağlı, *Kırsal Kalkınmaya Dayalı Doğa Turizmi Potansiyellerinin Araştırılması: Van İli Örneği*, Ege Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2019, 32-33.

Toprağın verim durumu tarımı beraberinde getirmektedir. Bu sebeple hem geçmiş dönem tarım durumunu hem de günümüzü anlamak amacıyla toprağın besin elementi değerlerine bakmak faydalı olacaktır. Van genelinde toprağın besin elementi değerleri azot bakımından zengin olduğunu ortaya koyar. Nitekim azotun toprağın verim kalitesini arttırdığı göz önünde tutulacak olursa Van için verimli arazinin bolluğu dile getirilebilir. Yapılan çalışmalar neticesinde toprağın çinko ve fosfor bakımından fakir olduğu anlaşılmaktadır. Herhangi birinin azlığı diğerini etkileyen bu iki element Van da seyrek yapraklı verimli fakat kalitesi düşük turunçgiller yetişmesine neden olur³⁰.

2.1.3. Hidrolojik Yapı

Bu alanlardan biri geçmişten günümüze suyun nimetlerinden faydalanan ve onun farkında olan Van ve çevresidir. Bundan dolayı olmalıdır ki Demir Çağın en büyük güçlerinden olan Urartulular Van gölü kenarında verimli ovalara hâkim bir konumu başkent yapmayı seçmiştir. Araştırma alanında bulunan Urartu yerleşimi Ayanis Kalesi'nin tarımsal faaliyetler gerçekleştirdiği önemli bir bölgedir. Öncelikle bu alanda var olan en büyük akarsu Karasu çayıdır. Karasu çayı birçok akarsu kolunun birleşmesi sonucunda meydana gelmektedir. İran sınırından kaynağını alan bu çay, söz konusu bölgeye değin uzanmakta ve İsabey Dağı, Doğançay ve Davutağa Dağları arasında ilerleyerek devam etmektedir. Karasu çayının varlığı bölgeye yüksek bir zenginlik sağlar nitekim bahar aylarında doğanın yeni canlanmaya başladığı bölgede yeşillik alanlar oluşturarak adeta bir vaha görünümünü kazandırır³¹. Kale çevresinde bulunan diğer önemli su kaynakları ise Kale dere ve Büyük deredir. Günümüzde bu kaynaklar mevsimlik akarsu olarak Darboğaz deresinin uzantısı şeklinde kalenin eteklerine kadar ulaşmakta ve Van Gölü'ne dökülmektedir.

Olasılıkla bu durum Urartu döneminde de varlığını korumuş ve bu akarsular kentte yaşayan insanların su ihtiyacını karşılamış olmalıdır. Kale'nin güneyinde bulunan geniş arazilerde topraktaki kil seviyesine bağlı olarak oluşan heyelanlı alanlar arasında gün

³⁰ Tuba Solmaz, *Ayanis Kalesi'nde Arkeobotanik Çalışmalar*, Hacettepe Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011, 13.

³¹ Öner, 56.

yüzüne çıkmış pek çok pınar yer almaktadır. Söz konusu pınarlar Kancık Pınarı, Harap Pınarı, Ağıl Pınarı ve Koç Pınarı halen daha akışlarını sürdürmektedir (Harita 6).

2.1.4. İklim

Yüksekliği yaklaşık 2000 m olan Van ve çevresi denizden uzak bir konuma sahiptir. Böylelikle iklimi karasal bir coğrafyaya bürünür. Doğu'ya doğru ilerledikçe göl ve etkisinden uzaklaşılması bu karasal iklimi belirgin kılmaktadır. Bölge'nin yüksekliği sebebiyle kışları uzun ve sert seyreder. Bunun yanı sıra yazları oldukça kısa olup, sıcaklık derecesi verimli arazilerde dahi yüksek hissedilmektedir³².

Van ve çevresinin Doğu Anadolu coğrafyasında farklı bir kimliğe sahip olmasında gölün etkisi büyüktür. Göl, bölgeye gelen soğuk rüzgarları engellemekte bu sebeple karaya göre geç ısınıp geç soğumaktadır. Böylece kış aylarında nispeten sıcak, yaz aylarında ise serinlik sağlayarak ortalama sıcaklığın stabil kalmasını sağlar. Bu durum tarım ve bahçe yetiştiriciliği için uygun olabilecek ortam sağlar. Fakat bu kıyı boyunca sürmekte ve kıyıdan uzaklaştıkça sert iklim yeniden görülmektedir³³. Meteoroloji'nin yapmış olduğu ölçüm ve analizler sonucunda 1975-2010 yılları arasında Van ve çevresinin en soğuk ayının Ocak, en sıcak ayı ise Ağustos olduğu anlaşılmıştır. Karada karasal iklimin hâkim olmasına karşın Van kıyı jenerasyonunda Akdeniz ve karasal iklim arası yağış rejiminin var olduğu söylenebilir. Yağışlar en az yaz dönemi içerisinde en fazla ise ilkbaharla birlikte görülür. Ancak burada belirtilen yağış sulama için uygun değildir bunun sebebi yağışlı geçen ortalama 85 günün yaklaşık 35 günü kar yağışı olarak seyir etmesindendir.

³² Solmaz, 9.

³³ Selçuk Güzeloğlu, *Tanrı Haldi'nin Başkenti: Van ve Çevresine Tarihi ve Arkeolojik Bir Bakış*, İstanbul, 1996, 149.

VAN	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	Yıllık
Ölçüm Periyodu (1939 - 2018)													
Ortalama Sıcaklık (°C)	-3.1	-2.6	1.6	7.7	13.1	18.2	22.3	22.2	17.8	11.3	4.9	-0.5	9.4
Ortalama En Yüksek Sıcaklık (°C)	1.9	2.6	6.5	12.8	18.5	23.9	28.2	28.5	24.3	17.3	10.2	4.4	14.9
Ortalama En Düşük Sıcaklık (°C)	-7.6	-7.2	-2.9	2.6	7.0	10.8	14.6	14.6	10.7	5.6	0.3	-4.7	3.6
Ortalama Güneşlenme Süresi (saat)	4.6	5.4	6.0	7.3	9.3	11.7	12.1	11.4	9.8	7.1	5.5	4.2	94.4
Ortalama Yağışlı Gün Sayısı	10.1	9.9	12.2	12.3	11.1	5.2	2.0	1.3	2.4	8.4	9.0	9.8	93.7
Aylık Toplam Yağış Miktarı Ortalaması (mm)	34.6	33.5	46.6	55.7	46.3	18.1	5.3	3.7	13.4	47.1	46.8	36.6	387.7
Ölçüm Periyodu (1939 - 2018)													
En Yüksek Sıcaklık (°C)	12.6	14.3	22.7	27.2	28.3	33.5	37.5	36.7	34.0	28.8	20.1	15.4	37.5
En Düşük Sıcaklık (°C)	-28.7	-28.2	-22.7	-17.5	-3.5	-2.6	3.6	5.0	0.9	-14.0	-20.5	-21.3	-28.7

Tablo 1: Van ilinin 1938-2018 yılları arasındaki ortalama sıcaklık değerleri (Meteoroloji Genel Müdürlüğü)

2.1.5. Fauna

Van ve çevresine dair yapılan pek çok çalışmadan biri konumuz olan flora üzerine olandır. Genel mana da bölgenin karasal iklime sahip özellikler taşıması ormanların yok denecek kadar az olmasına neden olur. Bölge üzerinde yapılan çalışmalar bozkır formasyonundan en çok; *Ranunculus l.*, *Centaurea l.*, *Silene l.*, *Salvia l.*, *Astragalus l.*, *Alyssum l.*, ve *Euphorbia l.*'nin varlığına görülür. Bunların halk arasında isimleri yilandili, kojman otu, iğde dalı, sütlüğen, ısırgan, evelik, dağ kekiği ve mendidir. Bunların yanı sıra tarım alanlarında bulunan yabancı otlar; *Parviflora busch*, *Ranunculus arvensis*, *Adonis aestivalis subsp* ve *Ajuga chamaepitys subsp* olduğu anlaşılmıştır. Ancak tüm bu vejetasyon yaz mevsiminde görülen kısa süreli bitkilerdir. Bu süreçten sonra geç oluşan *Chenopodium botrys*'un varlığı görülür³⁴. Yerleşim alanı çevresinde yer alan ağaçların tümü yerel halk tarafından yetiştirilmiştir. Bazıları meyve ağacı olup kiraz, söğüt, kavak, ceviz, erik, kayısı, elma ve armut gibi türlerden oluşmaktadır.

2.1.6. Flora

Van ve çevresine ait hayvan popülasyonu incelendiğinde yaban hayvanların oldukça yüksek sayıda olduğunu görebiliriz. Bunun sebebi Van-Hakkâri üçgeni ile Erzurum-Kars platosu arasında kalması ve her iki bölümden yabancı hayvanların buraya gelerek yaşamlarını sürdürmesidir. Yapılan araştırmalarda Van genelinde 28 türe ait memeli hayvanın varlığı tespit edilmiştir. Bunlardan bazılarını büyük farekulaklı, yarasa,

³⁴ Solmaz, 13.

su samuru, boz ayı, yaban keçisi ve kurt oluşturur. Bunların dışında Van’da yaşayan 232 tür kuşun, 68’i yerli, 44’ü kış ziyaretçisi, 99’u göçmen, 14’ü göç yolu olarak kullanan ve 7 tür rastlantısal olarak belirlemektedirler. Bu kuş türlerinin çoğunlukla rastlanıldığı yerler Karasu Deltası, Dönemeç Deltası, Erçek Gölü, Özalp Sazlığı, Adır Adası, Morali Deresi ve Kuzu Deresidir³⁵.

Van içerisinde yer alan göllerde yaklaşık 6 çeşit balık türü yaşar. Bu kısıtlı sayının oluşmasında gölün sodalı olması büyük etken oluşturur. Bunlar içerisinde Van’ın simgesi haline gelen inci kefalinin önemli bir yeri vardır. Tüm bunlar dışında faunada yer alan 27 sürüngen ve 5 amfibi türün bir parçası olan ova kurbağası arka bacakları besin olarak tüketilen bir canlıdır³⁶.

³⁵ Çağlı, 35.

³⁶ Çağlı, 36.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AYANIS KALESİ ARKEOLOJİK ALANININ KÜLTÜREL PEYZAJ ÖZELLİKLERİ

Her yeni uygarlığın kuruluş aşamasında yer seçimi önemli bir faktör oluşturur. Bunun sebebi tercih edilen alanda yer alan su kaynakları, yer altı zenginlikleri, tarıma elverişli alanlar ve komşu olduğu kültürlerle olan bağlantısıdır. Verimli ovaları, zengin su kaynakları, sarp ve korunaklı dağlarının yanı sıra geçit vermeyen vadileriyle şüphesiz Doğu Anadolu yukarıda saydığımız özelliklerin görüldüğü alanların başında gelmektedir. Antik süreç boyunca hemen hemen her dönem iskân gören bu yöre hakkındaki ilk yazılı bilgileri Urartu Krallığından öğrenmekteyiz. Urartu Krallığı MÖ 8. yy da güçlü ve gelişkin bir uygarlık olarak Asur'a denk bir siyasi ve askeri yapıyla tarih sahnesine çıkar³⁷. Ayakta kaldığı 300 yıl boyunca yaklaşık 15 kral ve pek çok kent inşa edilen uygarlığın bilinen son kalesi Arğişti oğlu Rusa tarafından yaptırılmış Ayanis Kalesidir.

Van il merkezine 38 km uzaklıkta yer alan Ayanis Kalesi, Ayanis (Ağartı) mahallesinin hemen kuzeyinde, Van Gölü'nün 300 m uzağında bulunur. Kalede 1989 yılından bugüne değin arkeolojik araştırmalar kesintisiz devam etmektedir. 2012 yılına değin çalışmalarını Ege Üniversitesinden Prof. Dr. Altan Çilingiroğlu'nun yürüttüğü araştırmaları, 2013 yılından itibaren Atatürk Üniversitesi Öğr. Üyelerinden Prof. Dr. Mehmet Işıklı sürdürmektedir³⁸. Ayanis üzerine gerçekleştirilen bu çalışmaların tamamı onun Urartu mimarisinde korunmuş en iyi kale unvanının yanında, sanatsal, estetik ve de geçmişin izlerinin günümüze taşındığı mükemmel bir kaynak olduğunu kanıtlar. Bu açıdan Ayanis'in her bir bulgusu Urartu Arkeolojisi, Doğu Anadolu Arkeolojisi ve Anadolu Arkeolojisi şeklinde büyüyen zincirin aydınlanma sürecinde önemli bir paya sahiptir.

Kalenin bulunduğu alan anakaya üzerine kurulu olması sebebiyle ve yapılan çalışmalarda tespit edilen yazıtta kalenin Arğişti oğlu Rusa tarafından yaptırıldığı ifade edilmiş olması Urartu öncesinde herhangi bir yerleşim katının olmadığını

³⁷ Altan Çilingiroğlu, *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, İzmir, 1997, 4.

³⁸ Altan Çilingiroğlu-Mehmet Işıklı, "25. Yılında Ayanis Kalesi Kazılar: Dün, Bugün ve Gelecek", *Anadolu'nun Zirvesinde Türk Arkeolojisinin 40 Yılı*, 2014, 304.

göstermektedir³⁹. Bununla birlikte yazıtta yer alan önemli vurgulamalar önceki dönemlere ait katman yer almadığının diğer bir kanıtıdır. Yazıtta şöyle ifade edilmektedir; *“Tanrı Haldi’nin yüceliği ile Argiştı oğlu Rusa bu kaleyi Eiduru Dağı’nın karşısında inşa etti. Rusa der ki; kayalığa hiç dokunulmamıştı, buraya hiçbir şey inşa edilmemişti. Bir kutsal alan ve aynı zamanda bir kale inşa ettim...”*⁴⁰ Urartu yerleşim yerlerinin daha önce dokunulmamış olması hemen hemen her Urartu iskân yerinde karşımıza çıkan bir yerleşim modeli olduğundan yadırganmamalıdır. Fakat Ayanis ve diğer yerleşim alanlarının etrafında (sitadel ve dışkent dışında) var olan yerleşim yerlerinde bu durum pek geçerli olmadığı anlaşılmaktadır. Daha erken dönemlere ulaşabilen kültür katmanlarının varlığı bilinmektedir.

Fotoğraf 2: Ayanis Kalesi, Van Gölü ve Ağartı Mahallesi’nin Güney Tepe üzerinden genel görüntüsü

3.1. AYANİS KALESİ ARKEOLOJİK ALANININ TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ

Tarihsel araştırma ve literatür toplama, çok katmanlı bir yerleşimin tabakalarını ortaya koymak ve bu birikimin kültürel değerini kavramak için tüm süreci değerlendirmek gerekir. Tarihsel süreç dediğimiz olgunun yazımı bir bütünün parçasıdır.

³⁹ Altan Çilingiroğlu, “Ayanis”, *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları*, Ege Üniversitesi, İzmir, 2012, 3-4.

⁴⁰ Altan Çilingiroğlu, “Domestic Architecture In The Urartian Fortress At Ayanis”, *Proceedings of the 6'h International Congress of the Archaeology of the Ancient Near*, 2010, 340.

Yerleşimlerin tarihsel süreci, daha anlaşılır olması ve ayrıntılı araştırılması kaygısı nedeniyle dönemlere ayrılır.

Bir yerleşimin anlaşılmasında etkin olan ilk kaynak literatür taramasıdır. Ayanis ile ilgili bilgilerimiz bu açıdan oldukça kısır kalmaktadır. Bunun sebebi seyyah, gezgin veya araştırmacıların geçiş güzergahı üzerinde bulunmuyor almasındandır. Dolayısıyla arkeolojik araştırmalar sağlanana kadar hakkında pek fazla bilgi sahibi olamıyoruz diyebiliriz. Literatür araştırmasının ardından faydalanılan ikincil kaynak arkeolojik araştırmalarda bu alan üzerinde iki katmanın varlığı tespit edilmiştir. Bunlar Urartu ve Orta Çağ tabakasıdır.

3.1.1. Urartu Dönemi

Urartu Krallığının siyasi tarihine baktığımızda Krallığın kuruluşunu sağlayan Beylikler Dönemi ve bu beyliklerin Van Gölü çevresinde bir araya gelmesiyle oluşturduğu Urartu Krallığı Dönemi olmak üzere iki ana başlık altında incelenmektedir. Yazıyı kullanmamış olmaları münasebetiyle Beylikler hakkındaki bilgileri yine dönemin belleği Asur kaynakları sayesinde öğrenmekteyiz⁴¹. Asur İmparatorluğunun yeni geliştirilen stratejisinin önemli bir parçasını oluşturan hammadde arayışı, onları Doğu Anadolu'nun yeraltı ve üstü zenginliklerine çekmiştir. Böylelikle Doğu Anadolu önemli bir cazibe merkezi haline gelmiş ve bölgeye pek çok kez seferler düzenlemelerine neden olmuştur⁴². Bu iki terim Van Gölü'nün kuzeyinde ve batısında dağınık beylikler halinde yaşayan Nairi ve Uruatri toplumları zaman zaman Asur saldırılarına karşı bir araya gelerek güç birliği yapmışlardır. Bu güç birliğinin sonuncusunu, MÖ 858 yılı Asur kralı III. Salmanasar'a ait yazıtlardan öğrenmekteyiz. Söz konusu tarihten itibaren Doğu Anadolu'da yaşayan Beylikler merkezi bir otoritenin altında toplanmış ve bölgenin ilk siyasi oluşumu olan Urartu Krallığını kurmuşlardır⁴³.

Urartu Krallığının kuruluş aşamasında krallığın başında Arame'nin (MÖ 858-844) varlığı bilinir. Arame ve adından gelen Lutipri hakkında kısıtlı bilgiler

⁴¹ Altan Çilingiroğlu, *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, 1997, s.21.

⁴² Boris Piotrovski, *Urartu*, Geneva, 1969, s.43; Charles Burney, *The Peoples of the Hills*, London, 1971, s.127.

⁴³ Altan Çilingiroğlu, *Urartu Tarihi*, Bornova, 1994, s.29.

bulunmaktadır. Bu sebeple yazıtlarda adı geçen ilk kral I. Sarduridir⁴⁴ (MÖ 840-830) ve krallığın başkentini Tuşba (Van) yapmıştır⁴⁵. Kral Sarduri ile yalnızca Tuşba merkezli bir etki alanına sahip Urartu, Sarduri'nin oğlu İşpuini dönemiyle genişlemiş ve gelişmiştir. Ancak İşpuini dönemi yazıtlarında Krallığın yönetiminde bazı değişikliklerin kısa süreli varlığı gözlemlenmektedir. Şöyle ki İşpuini'nin tek isimle anıldığı yazıtlar egemenliğinin erken yılları, oğlu Menua ile birlikte yer aldığı döneme ise 'Ortak Krallık' olarak isimlendirilmektedir. Takip eden süreçte Menua yalnız olarak yazıtlarda yer almaktadır bu da bize Orta Krallık döneminde İşpuini tarafından bazı yetkilerle devlet otoritesinde söz sahibi olduğunu göstermektedir⁴⁶.

Her iki kral döneminde yeni ayağa kalkmaya başlayan Krallığın ihtiyaçları doğrultusunda imar faaliyetleri yaptığını öğrenmekteyiz. İşpuiniyle başlayan ve Menua ile devam eden bu faaliyetler hem yönetici sınıfın ihtiyaçlarını karşılamak hem de krallığı gelişkin hale getirmek amacıyla yapılmış olmalıdır⁴⁷.

Süre gelen yıllarda Menua oğlu I. Arğişti'nin (MÖ 786-764) tahta çıkmasıyla birlikte Urartu'nun yayılım politikasının devam ettiğini görmekteyiz. Ağırlıklı olarak kuzeye yönelik olan bu politika Erzurum'dan Kars'a ve Ermenistan'a kadar uzanan toprakları egemenlik sahasına katmıştır⁴⁸. Yayılma politikası sayesinde kazanılan bu ivme Arğişti oğlu II. Sarduri'nin siyasi ve askeri başarıları sayesinde Krallığı ulaşabileceği doruk noktasına ulaştırmıştır. Seferlerini ağırlıklı olarak ülkenin güneyini güvence altına almak amacıyla gerçekleştiren bu kral, Transkafkasya ve Geç Hitit Beylikleri gibi kuzey ve batıda yer alan ülkelere seferler de düzenlemiştir⁴⁹.

⁴⁴ Sarduri döneminde yazılmış Sardurburç ve Mardurburç ilk Urartu yazılı kaynağı olarak bilinmektedir. Bu yazıtlar 6 adetten oluşmakta ve birbirlerini tekrar etmektedirler. İlginç olan ise henüz yeni kurulmuş bu devletin yazıtının Asur dili ile yazılmış olmasıdır. Olasılıkla bu dönemden sonra Urartu yazı geleneği kullanılmış olmalıdır. Yazıt için bkz; Margarret Payne, *Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2006, s.17-20; Mirjo Salvini, Corpus Dei Testi Urartei, Roma, 2008, s.95-104.*

⁴⁵ Georgiy A. Melikişvili, *Urartskie Klinoobraznye Nadpisi*, Moskova, 1960, s.117-118; Mirjo Salvini, *Corpus Dei Testi Urartei*, Roma, 2008, s.95.

⁴⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Veli Sevin, *Urartu Krallığı'nın Tarihsel ve Kültürel Gelişimi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1979, s.13; Altan Çilingiroğlu, *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, 1997, s.35; Mirjo Salvini, *Urartu Tarihi ve Kültürü*, (Çev. Belgin Aksoy), İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2006, s.57.

⁴⁷ Daniel D. Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia II*, Chicago, The University of Chicago Press, 1927, s.90-91.

⁴⁸ Altan Çilingiroğlu, *Urartu Tarihi*, Bornova, 1994, s.70.

⁴⁹ Veli Sevin, "Çavuştepe: II. Sarduri'nin Görkemi", *Arkeo Atlas Özel Koleksiyon*, İstanbul, 2010, s.452.

II. Sarduri kadar yazıta sahip olmayan I. Rusa (MÖ 734-714) hakkındaki bilgilerimiz ne yazık ki kısıtlıdır. Bu kralın ülkesini her yönden korumayı ve genişletmeyi hedefleyen siyasi politikası ne yazık ki Kafkaslardan gelen Kimmer ve İskitler nedeniyle başarılı olamamıştır⁵⁰. Söz konusu baskılar kendinden sonra gelen II. Arğişti yönetimini de etkilemiş olmalı ki Urartu bu süreçte strateji değiştirerek genişlemek yerine gelişmeyi tercih etmiştir. Söz konusu gelişmelerden kasıt yapılan pek çok baraj, sulama kanalları ve göletlerdir. Tüm bunların yanı sıra Demir Çağ uygarlıklarının süper güç olmasını sağlayan maden Urartular için de önem taşımaktaydı. Bu sebeple II. Arğişti döneminde maden kaynakları sebebiyle Erzincan ve çevresine seferler düzenlenmiştir. Bu seferler sonuç vermiş olmalıdır ki Altıntepe kalesini inşa ettirmiş böylelikle kuzey-güney arasında gerçekleşen ticari yolun denetim altında tutulması hedeflenmiştir⁵¹.

Fotoğraf 3: Ayanis Kalesinin dron ile görüntüsü

⁵⁰ Veli Sevin, “Çavuştepe: II. Sarduri’nin Görkemi”, *Arkeo Atlas Özel Koleksiyon*, İstanbul, 2010, s.452-453; Oğuz Aras-Buket Beşikçi, “The Problem of Horse-Riding Tribes Within the Archaeology of Eastern Anatolia and the Traces of Scythians Within Ayanis Castle”, *ANES*, 2019, Yayında.

⁵¹ Altan Çilingiroğlu, *Urartu Tarihi*, Bornova, 1994, s.99.

3.1.1.1. Urartu Dönemi Arazi Kullanımı ve Yerleşim Dokusu

Ayanis Kalesi'nin üzerinde bulunduğu anakaya jeolojik artılarının yanı sıra bilinçli olarak devletin yönetim gücünü simgeleyen koruma ve kollama iç güdüsüyle yüksek bir noktaya inşa edilmiş olmalıdır. Bu anakaya çevresine hâkim bir noktada yer almakla birlikte batıdan Van Gölü'ne yaslanması ve doğuda yer alan yüksek dağ silsilelerinin sarp yapısı sebebiyle korunaklı bir alana sahiptir. Eteklerinde yer alan ve henüz bir kısmı kazılmış olup tam manasıyla genişliği anlaşılamayan sosyal sınıf kullanım alanı oldukça geniş bir dağılım sergilemektedir. Fakat arazi yerleşim düzeninde sitadel dışında var olan bir sosyal statü farkı olduğu yapılan kazılar ve elde edilen veriler ile gözlemlenmiştir. Kale'nin hemen doğusunda bulunan Dışkent'te yürütülen çalışmalar bu durumun en önemli kanıtıdır. Dışkent çalışmaları sırasında tespit edilen çok sayıda seramiğin sitadel içerisinde yer alan seramikleri ile aynı kaliteye sahip olması ve çok sayıda önemli sayılabilecek metal objenin bu alanda tespit edilmesi soylu kesimden insanların kaleye yakın konumda ikamet ettiğinin göstergesidir. Şimdilik kale çevresinde yapılmış yüzey araştırması sonucunda kalenin etki alanının 80 hektara kadar ulaştığı bilinmektedir. Ayanis Kalesi'nin yerleşim düzenini Harita 7'te ayrıntılı şekilde görülmektedir.

3.1.1.2. Urartu Dönemi (Ayanis Kalesi ve Çevresi) Demografik Yapı

Urartu Krallığında nüfus önemli bir gelişme organı olarak görülmektedir. Bunun sebebi insanların askeri ve ekonomik gücünün kullanılıyor olmasıdır. Bu amaçla öncelikle yapılan çok sayıda seferden elde edilen esirler çeşitli bakir bölgelere yerleştirilerek hem bu alanların insan gücünün arttırılması sağlanmış, hem kullanılmayan alanları ekonomik yönden işlevsel hale getirilmiş hem de askeri anlamda insan gücünden faydalanılmıştır⁵². Urartu için yukarıda bahsedilen bakir alanlara yerleşmek politik girişimlerin dışında bir çeşit propaganda niteliği taşımaktadır. Bunun sebebi bu alanlara kurulan bağlar, bahçeler ve tarım arazilerinin uyandırdığı canlandırma duygusu devlete bağlılığı sağlamış olmalıdır. Belki de hayat ağacı imgesinin taşıdığı derin anlam da buradan gelmiştir. Bu olay yazıtlar ile sabittir.

⁵² Altan Çilingiroğlu, "Urartu'da Toplu Nüfus Aktarımları", *Anadolu Araştırmaları*, İstanbul, 2012, s.311.

Örneğin;

*“Toprak bomboştu, orada hiçbir şey yoktu”*⁵³.

*“Toprak çöl gibiydi”*⁵⁴.

*“Toprak çöl gibiydi, orada daha önce hiçbir şey yoktu, hiçbir ekin, hiçbir bağ yoktu, hiçbir kanal da orada açılmamıştı”*⁵⁵.

*“Toprak işlenmemişti orada hiçbir şey yoktu”*⁵⁶ şeklindeki ifadeler bu propagandanın göstergeleridir.

Fotoğraf 4: Ağartı Mahallesinin genel fotoğrafı

⁵³ UKN I, G. A. Melikişvili, *Urartskie Klinoobraznye Nadpisi I*, Moscow, 1971, 29.

⁵⁴ UKN I, 29.

⁵⁵ UKN I, 281.

⁵⁶ UKN I, 137.

Bununla birlikte Ayanis Kalesi'nde daha önce herhangi bir yerleşimin olmadığı bilinmektedir. Dolayısıyla burada yaşayan halk sonradan bu alana yerleşmiş olmalıdır. Dışkent ve çevre arazisindeki kazılar tam manasıyla kazılmadığı için şu an ne kadarlık bir nüfusun var olduğunu söylemek güçtür. Ancak Ege Üniversitesi'nde 2009 yılında yapılmış bir Yüksek Lisans tezi bu konu hakkında bir miktar bilgi edinmemizi sağlamıştır. Asuman Kuru tarafından yazılan bu tez çalışması Ayanis Kalesi Batı Depo Odalarındaki siloların kapasitesini hesaplayarak bir yıl içerisinde kaç kişinin besinini sağlayabileceğini ortaya koymuştur. Yalnızca Batı Depo Odalarında yer alan bir pithos 376,5 kg buğday kapasiteye sahiptir. Böylece tüm pithosların kapasitesi hesaplanarak yaklaşık 161895 kg kapasiteye sahip oldukları anlaşılmıştır. Bu da bir yıl içerisinde toplam 506 kişinin besinini sağlamış olmalıdır⁵⁷.

Elbette bu yargı tüm yerleşim için yeterli bir sayı ifade etmemektedir. Fakat bir nebze yalnızca sitadel ve çevresindeki demografik yapı hakkında bilgi vericidir.

3.1.1.3. Urartu Dönemi (Ayanis Kalesi ve Çevresi) Ekonomik Yapı

Doğu Anadolu coğrafyasında tıpkı Urartu öncesinde olduğu gibi Urartu sürecinde de ekonomik sistemler coğrafi koşullara bağlı olarak şekillenmiştir. İklimin sert ve kışın uzun sürmesi, coğrafyanın dağlık ve engebeli olması kısa süreli tarım ve bununla birlikte coğrafi koşullara uyum sağlayabilecek küçük baş hayvancılığa insanları sevk etmiştir.

3.1.1.3.1. Tarım

Urartu ekonomisinde tarım ve hayvancılığın önemi büyüktür. Özellikle yaşamlarını sürdürebilmek adına tarımın ayır bir yeri vardır. Bunu gerek yerleşim yerlerinde tespit edilen botanik bulgulardan gerekse su kaynakları, tahıl depolama ve saklamak adına yapmış oldukları gelişkin mimari kalıntılarından anlayabilmekteyiz. Urartu mimarisinin tasarımı yerleşilmeden önce planlandığı var sayıldığı taktirde depo yapılarının hacimleri önceden hesaplanmış ve alanın tarımsal potansiyeline uygun biçimde inşa edilmiş olmalıdır. Fakat büyük kapasiteye sahip depo yapıları için diğer tarımsal alanlardan toplanılan merkezi bir depolama alanı olduğu uzmanlarca düşünülmektedir. Böylece tarımsal üretim yoğun olduğu ve verimin yüksek olduğu alanlarda çalışacak iş gücü

⁵⁷ Asuman Kuru, *Ayanis Kalesi Batı Depo Odaları ve Ele Geçen Buluntuların Mekânsal Dağılımı*, Ege Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2009, s.109.

sayısının da doğru orantılı olması sebebiyle nüfusun ağırlık kazandığı alanlar olduğu düşünülmektedir.

Fotoğraf 5: Ayanis çevresinde botanik araştırması (Ayanis Kazı Arşivi)

Tarımsal faaliyetlerin göstergesi olan depo yapıları Çavuştepe, Karmir-Blur, Bastam, Toprakkale ve Ayanis’de küçümsenmeyecek ebatlarda ortaya çıkarılmıştır. Urartu coğrafyasında yer alan su kaynaklarının mevsimlik akışları söz konusu olduğunda krallığın benimsediği tarım ürünü de hububat şeklinde suya fazla ihtiyacı olmayan bitkiler olarak görülmektedir. Bu gıdalar ele geçen depolama alanlarında yoğun bir şekilde tespit edilmiştir. Fakat yalnızca tahıl ve türevleri depolanmamış, aynı zamanda peynir, meyve ve sebzeler de muhafaza edilmiştir. Ancak bu gıda ürünlerinin kalıntıları ne yazık ki

günümüze değin ulaşabilecek yapıya sahip değillerdir⁵⁸. Bu açıdan tarım ile ilgili bilgilerimizin bir kısmını botanik veriler oluşturmaktadır.

Fotoğraf 6: Ayanis Kalesinde ele geçen kabuklu arpa tanesi örneği (Solmaz, 62)

Ayanis Kalesi çevresinde icra edilen tarım üretimini anlayabilmek için ele geçen botanik verilerin analizleri büyük önem taşır. Kalede yürütülen arkeolojik araştırmalar neticesinde farklı mekanlarda çok sayıda tahıl ele geçmiştir. Buluntular ağırlıklı olarak kabuklu arpa, kabuklu kavuz taneleri, ekmeklik buğday ve başak taneleri ekseninde dönmektedir. Bunların dışında çavdar ve kişniş'e ait veriler de ele geçmiştir. Analiz sırasında çok sayıda yabancı bitki kalıntısının varlığı görülmüştür. Bunların; *kandamlası*, *mayasıl otu*, *papatyagiller*, *peygamber çiçeği*, *kazayağı*, *sütleğen*, *yoğurt otu*, *taşkesen otu*, *delice*, *ebegümece*, *üzerlik*, *çobandeğneği*, *düğün çiçeği*, *frenk üzümü*, *gıvışganotu* ve *kısamahmut* olduğu anlaşılmıştır⁵⁹.

Yukarıda tespit edilen bulgulardan yola çıkarak Ayanis halkının tarımda ağırlıklı olarak tahıl üretimine önem verdiklerini bunların içerisinde şifalı bazı baharatların da yer aldığını bilmekteyiz. Diğer kentlerde (Patnos-Anzavurtepe, Değirmentepe, Yoncatepe, Çavuştepe, Karmir Blur ve Bastam) yapılan araştırmalar Ayanis'te elde edilen sonucun doğruluğunu desteklemektedir. Yerleşim yerlerinin konumu, sulama kaynakları, baraj inşası ve arazi yapısı göz önüne alındığında tarımın Urartu ekonomisinde derin bir anlam ifade ettiğini söylememiz mümkündür.

⁵⁸ Aylin Ümit Erdem, "Ayanis Verileri Işığında Urartu da Tahıl Depolama", *Arkeoloji Dergisi*, 2011, 83-84.

⁵⁹ Solmaz, 27.

Kale içerisinde Tapınak Alanında tespit edilen tahılların işlevleri hususunda dinsel boyutun olduğu hatta bereketi veya hasattın şükrüne dair inanış söz konusu olabilir⁶⁰. Bunun bir bereket inancı veya adak olduğunu, tahılların askeri malzeme içlerinde tespit edilmiş olmasından anlayabiliyoruz. Bunların dışında kale genelinde tespit edilen kabuklu arpalar Neolitik dönemden bu yana kullanılmış bir besin ögesi olarak karşımıza çıkar. Bu besin ögesinin geçmişte hem ekmek hem de lapa yapımında kullanılmış olabileceği düşünülmektedir⁶¹. Günümüzde bu bitkinin ılıman iklime sahip bölgelerde daha çok hayvanların tüketmesi ve içki yapımı amacıyla ekildiği belirlenmiştir. Aynı durum günümüz Ayanisli çiftçiler için de söz konusudur. Arpayı hem hayvan beslemek için hem de ekmeğin yapımında bir birleşen olarak kullanmaktadırlar.

Darılar ise Ayanis'te iki farklı grup altında görülmektedir. Bunlar *Panicum Miliaceum* ve *Setaria Italica* olarak isimlendirilmektedir. Tespit edilen darı numuneleri ağırlıklı olarak yangın sebebiyle kömürleşmiştir. Fakat bazı tanelerin üstte kalan kısımları yanmış altta kalan kavuz parçaları ise sağlam ele geçmiştir. Benzer örnekler Magazinli Alan olarak isimlendirilmiş Payeli Salonda ve Tapınak kompleksinde ele geçen küp içerisinde darı kavuzu taneleri yanmadan olduğu gibi bulunmuştur. Olasılıkla bunun nedeni yangına uzak bir noktada bulunmaları ve ondan etkilenmemiş olmalarındandır.

Benzer darı tanelerine bazı Urartu kentlerinde de rastlamamız mümkündür⁶². Ancak Arkeobotanik çalışmalar doğrultusunda bulunmuş bu darı türleri Ön Asya örnekleri arasında yer almamakla birlikte muhtemelen Orta Asya veya Çin'den bir şekilde buraya gelmiş olabileceği düşünülmektedir⁶³. Burada önemli olan Anadolu'ya Orta-Geç Bronz Çağ'da gelmiş olabileceği ve Doğu Anadolu'nun Urartu yerleşimleri içerisinde ilk kez Ayanis'te tespit edilmiş olmasıdır⁶⁴. Kale'de yürütülen arkeolojik çalışmalar sonucunda

⁶⁰ Altan Çilingiroğlu-Haluk Sağlamtimur, "Van Ayanis Urartu Kalesi Kazıları", 20. Kazı Sonuçları Toplantısı, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1999, 530-531.

⁶¹ P. M. Zhukovsky, *Türkiye'nin Zirai Bünyesi (Anadolu)*, Türkiye Şeker Fabrikaları A. T. Neşriyat No.2, Ankara, 1951, 877.

⁶² Bastam'da bulunmuş olan örnekler bu noktada benzer özellikler yansıtmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz; M.G. Tumanian, Cultivated Plants of the Urartian Period in the Armenian SSR, Proceeding of the Academy of Science of the Armenian SSR, 1944, 78.

⁶³ H.V. Hunt- M.V.Linden-X.Liu-G.Matuzeviciute-S.Colladge, Millets across Eurasia: chronology and context of early records of the genera Panicum and Setaria from archaeological sites in the Old World, Vegetation History and Archaeobotany, 17, 2008, 10-12.

⁶⁴ Solmaz, 86.

saf buğdaya ait depo ne yazık ki henüz tespit edilememiştir. Yalnızca diğer depo kaplarına karışmış az miktarda ekmeklik buğday ve başak taneleri elde edilmiştir. Evsel Mekânlarda tespit edilen bu buğday ve arpa tanelerinin yanı sıra ezgi taşları, dövülmüş ya da işlenmiş olduğunu göstermektedir. Tahılın inceltirilerek yemeklerde kullanılması geçmişten günümüze değin uygulanan bir yöntem olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda bu olay garipsenmeyecektir.

Tüm bu taneleriyle birlikte tespit edilmiş çatal siyez buğdayı, çavdar taneleri, frenk kimyonu, kişniş ve maydanoz farklı amaç ve tüketime hizmet etmiş bir üretimin söz konusu olduğunu gözler önüne sermektedir. Tahılların kalede depo kaplarıyla birlikte saklandığı ve dışkentteki tahıl tüketimiyle kale içerisinde hiçbir fark olmadığı anlaşılmıştır.

3.1.1.3.2. Hayvancılık

Doğu Anadolu’da hayvancılık ile uğraşmak insanların beslenmesi ve doğal ortamları sebebiyle Anadolu’nun diğer yerlerinden daha büyük öneme sahiptir. Urartu krallarının tarımsal alanları geliştirmelerine rağmen, tarım alanlarının sınırlı ve verimsiz olması onları hayvancılık sektörünün cazipliğine itmiş olmalıdır.

Urartu genelindeki hayvan kalıntılarının çoğu dinsel boyutlu işlevleri ile karşımıza çıkar. Halkın gündelik yaşantısına dair veriler ise sınırlı sayıdadır. Toprakkale, Karmir Blur ve Bastam Kalelerinde ortaya çıkartılan mekânlar buna örnek gösterilebilir. Karmir Blur’da keşfedilen ve ağır yangın geçirmiş olan Oda 26’da genç sığırlara ve küçük hayvanlara ait faunal kalıntılar ele geçmiştir. Yanmış olan bu kalıntılar kazıcısı tarafından Oda 25’te bir sunu masası üzerinde sunulan kurban kalıntıları olarak yorumlanmıştır.

Ayanis Kalesi’nde 2017 yılında başlayan ve halen devam eden proje kapsamında ele geçen hayvan kemikleri Yüksek Lisans öğrencisi Vedat Sezer ve Dr. Öğr. Üyesi Abu Bakar Sıddık tarafından incelenmiştir. Yapılan bu çalışma neticesinde elde edilen sonuçlar yukarıdaki tabloda ile benzerlik gösterir. Kale’de yürütülen çalışmalarda dört farklı alandan hayvan kemiği ele geçmiştir. Bunlar içerisinde en yoğun hayvan kemiği kuzeyde yer alan 7. No’lu alanda yürütülen çalışmalar sırasında tespit edilmiştir. Bu

kemiklerin analizleri yapıldığında koyun ve keçilerin ağırlıklı olduğu anlaşılmaktadır. Tanrı Haldi'nin tapınım gördüğü kalede bu garipsenmeyecek bir durum oluşturur. Bununla birlikte ikincil yoğun hayvan kemiği sığırlar olarak karşımıza çıkar. Söz konusu hayvanın kemikleri yine ağırlıklı olarak 7 numaralı alanda ve günlük işlevli olarak kullanıldığı düşünülen 11 numaralı mekânda ele geçmiştir. Diğer az sayıda hayvan kemiğini ise tavşanlar, köpek, at ve domuz olduğu anlaşılmıştır.

Tuşba ilçesindeki hayvan nüfusunun %64'ünü koyun, %26'sını sığır, %10'unu ise keçi oluşturmaktadır. Ayanis Kalesi'nin hemen yanındaki yerleşme olan Ağartı Mahallesi ise hayvancılık tercihleri yönüyle hem Doğu Anadolu' nun geneli, hem Van ili hem de Tuşba ilçesi ile örtüşmektedir. Ağartı Köyü'nde beslenen hayvanların değişen zamanlara göre %85- %92'si koyun, %8- %15'i keçidir. Büyükbaş hayvan sayısının yalnızca 8 olması ise coğrafi zorunluluğun getirdiği kültürel bir devamlılık olarak görünmektedir. Hayvanların tercihlerinde küçükbaşların çok büyük bir yoğunlukta olmasının gerekçeleri ekonomik olması, etinin lezzetli olması, yaz aylarında çobana verilmesi nedeniyle bakımının kolay olması, süt ve ürünlerinden yararlanmak, yününden yararlanmak, uysal olması olarak sıralanmıştır. Küçükbaşlardan keçiler ise yalnızca süt veriminin fazla olması nedeniyle tercih edilmektedir. Tüketim artışı olduğunu düşündüğümüz Ayanis Kalesi Kuzey Yamaç Alanından ele geçen koyun kalıntıları arasında hatırı sayılır derecede genç hayvan kemiği ele geçmiştir.

3.1.2. Roma ve Orta Çağ

Ayanis Kale'nde tespit edilen arkeolojik kalıntılar üst tabakada Orta Çağ'a ait kalıntıların varlığını ortaya koymuştur. Mimariye ait kalıntılar, tandırlar ve çok sayıda seramik dışında tespit edilen iki adet Roma İmparatoru Augustus dönemine tarihlenen sikke Orta Çağ'a ait diğer kanıtları oluşturur⁶⁵. Fakat bu tabakanın günümüze yakın olmasından ötürü tahrip olduğunu söylememiz mümkündür. Hala hazırda kalenin Orta Çağ'ı çalışılmamış olması nedeniyle net bilgiler vermek oldukça güçleşmiştir, bu sorun ancak önümüzdeki yıllarda yapılacak çalışmalar ile neticelendirilecektir.

⁶⁵ Altan Çilingiroğlu-Zafer Derin, "Ayanis Kalesi Kazıları", *21. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2000, 397-408.

IV. BÖLÜM

AYANİS KALESİ ÇEVRESİNİN MEVCUT KÜLTÜREL PEYZAJ ÖZELLİKLERİ

Argiştı oğlu Rusa'nın egemenlik yıllarında durgunluğun söz konusu olduğunu söylememiz mümkündür. Savaşmak yerine babası gibi ülke içinde çeşitli imar faaliyetleri gerçekleştirmiştir. Öyle ki kendine ait ülkenin çeşitli yerlerine beş adet⁶⁶ yeni kent inşa ettirir. Tüm bunların yanında Rusa'nın askeri ve otoriter yapısında yenilikçi olduğu söylenebilir. Şöyle ki arkeolojik kaynaklar ve yazılı belgelerden anlaşıldığı üzere kral, babasının aksine Kimmerler ile uzlaşma yolunu tercih etmiştir⁶⁷. Yapılan ikili anlaşma sonucunda Kimmerlerin Gökçe Gölü çevresine yerleşmesi sağlanmıştır böylelikle kuzeyden gelecek herhangi bir saldırı tehdidini engellenmiş olacaktı. Ülkenin doğusunda görülen İskit saldırıları ise yapılan bazı anlaşmalar sonucunda durdurulmuştur⁶⁸.

Argiştı oğlu Rusa'nın yapmış olduğu tüm bu askeri ve kültürel değişimler ne yazık ki krallığın çöküşe geçmesine engel olamamıştır. Kendinden sonra tahta geçen III. Sarduri saltanat yılları boyunca kayda değer bir girişimde bulunamamıştır. Ancak ele geçen bir mühür üzerinde III. Rusa ile adının birlikte geçmesi tıpkı İşpuini-Menua döneminde olduğu gibi ortak yönetimin varlığına işaret eder. Nitekim bu tarihten itibaren yazılı belgelerin son bulması krallığın sonunu neyin getirdiği yönündeki yorumlarımıza kısıtlamaktadır⁶⁹.

Tüm bu kralların hüküm süresince yapmış oldukları siyasi ve ekonomik politikalar bugün onlar hakkındaki bilgilerimizi arttırmaktadır. Yazıtlar dışında mimari kalıntıları ile haklarında söz sahibi olabilmekteyiz. İşte bu mimari başarıların sonuncusu (henüz başka bir krala ait yapı tespit edilememiştir) Argiştı oğlu Rusa tarafından inşa ettirildiği bilinen Ayanis Kalesidir. Kalenin seçiminde çevresine hâkim olma özelliği başta gelir. Devamında gelen kriterleri ise ana kaya varlığı, su kaynağına yakınlık ve tarıma elverişli

⁶⁶ Bahsi geçen kent isimleri Karmir-Blur (Teişebaini), Bastam (Rusai-URU.TUR), Toprakkale, Adilcevaz (Kef) ve Ayanis Kalesidir.

⁶⁷ Altan Çilingiroğlu, *Urartu Tarihi*, Bornova, 1994, s.102; Mirjo Salvini, *Urartu Tarihi ve Kültürü*, (Çev. Belgin Aksoy), İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2006, s.117.

⁶⁸ Pınar Pınarcık, *Urartu ve Asur Yazılı Kaynaklarına Göre Urartu Krallığı'nın Tarihi Coğrafyası*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2012, s.49.

⁶⁹ Altan Çilingiroğlu, *Urartu Tarihi*, Bornova, 1994, s.112-113.

ovalık alanlar oluşturur. Kalede ortaya çıkarılan ahşap örnekleri üzerinde dendrokronoloji çalışmaları yapılmış ve kalenin tarihinin MÖ 673/672 yıllarından hemen sonra inşa edildiği anlaşılmıştır⁷⁰. Yaklaşık 30 yıl boyunca kullanım gördüğü düşünülen Kalede şimdiye dek yürütülen arkeolojik çalışmalar sonucunda su ve kanalizasyon sistemleri, yerleşimin mimari planı, bulunduğu alanın işlevine uygunluğu ve sanatsal özellikleri Ayanis'in öyle gelişigüzel yapılmış bir kent olmadığının en önemli bulguları arasında sayılır⁷¹.

Kale çevresinde yaşayan dönem insanının bıraktığı kalıntılar sebebiyle yaklaşık 80 hektarlık bir alanı kapsayan kent niteliğine sahip olduğu söylenebilir. Bu kent idari görevde yaşayan insanların bulunduğu bir sitadel ve yerel halkın yaşadığı dışkentten meydana gelmektedir. Her iki alanda yer alan yapıların inşasından önce yerleşimin mimarisi tasarlanmış ve bu plana göre tıraşlanmıştır. Kale'nin inşası sırasında çok çeşitli taş malzemenin kullanıldığı bilinmektedir. Bunlardan ilki Doğu Sur duvarında özensiz dört sıra halinde dizilmiş kireç taşı bloklardır. Kireçtaşı blokların kalenin inşası sırasında ana kayadan sökülerek bulunduğu yerde kullanıldığı düşünülmektedir. Güneye kadar devam eden bu bloklar farklı bir malzeme ve teknikle karşımıza çıkar. Daha özenli bir işçiliğin görüldüğü bu alanda Güney Sur yapısı ve Anıtsal Giriş yer almaktadır. Andezit taşlarının bombe yapılarak inşa edildiği alan, kalenin en görkemli yapılarından. Sur duvarlarının inşasında kullanılan andezit taşlarının kaleye 30-35 km uzaklıkta yer alan Tımar Bölgesinden geldiği düşünülmektedir⁷².

Kale'nin mimari dokusunu taş temel üzeri kerpiç bedenlerin çevrelediği bilinmektedir. Günümüzde yaklaşık olarak 2 m'yi bulan kerpiç bloklar, şimdiye dek ortaya çıkarılan mekân dağılımından yola çıkarak yapılan çalışmalar sayesinde kalede yaklaşık 8.000.000 kerpiç blok kullanıldığı tahmin edilmektedir. Kerpiç dışında kullanılan ahşap malzemenin nerede hangi oranla kullanıldığını belirlemek oldukça

⁷⁰ Mehmet Işıklı-Ayşegül Akın-Gülşah Öztürk, "Van Ayanis Urartu Kalesi Kazılarında Yeni Dönem", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 35, Erzurum, 2015, 80.

⁷¹ Altan Çilingiroğlu, "Ayanis Kalesi", *Urartu: Doğu'da Değişim*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, 340.

⁷² Son dönem çalışmaları Tımar Bölgesinde yer alan andezit kaynağının tespiti yönünde gelişmiştir. Bu çalışmalar sonucunda söz konusu bölgede iki kaynak tespit edilmiştir. Bunlar Yaylıkaya Köyü ve Gedikbulak Bucağı'dır. Ayrıntılı bilgi için bkz; Mustafa Karabıyıkoglu vd., "Ayanis Kalesi Taşlarının Kaynak Sorunu: Ön Çalışma Raporu", *34. Arkeometri Sonuçları*, 1. Cilt, Ankara, 2019, 469-471.

zordur. Ayanis Kalesi'nin ilk kazıcısı olan Çilingiroğlu, kalede yaklaşık olarak 50.000' den fazla ağacın kullanıldığını düşünmektedir. Bunu gerçekleştirmek için de 4.000'lik bir kapasiteye sahip yaklaşık 15 hektarlık bir ormana ihtiyaç duyulmuştur⁷³.

4.1. AYANIS KALESİ ARKEOLOJİK ALANININ GÜNCEL DURUMU

Ayanis Kalesi günümüzde Van'ın 38 km kuzeyinde ve Ağartı Mahallesinin hemen kuzeyinde yüksekçe bir tepe üzerinde konumlanmaktadır. Bugün bu alanda yaşam bahsi geçen Ağartı Mahallesinde devam etmektedir. Bakıldığında küçük bir köy yaşantısını andıran yerleşim yeri eskiye oranla birkaç metre geriye çekilmiştir. Bunun sebebi akarsu kaynakları ve kalenin kuzey ve batısında yer alan arazinin sarp yapısı olmalıdır. Tarım ve hayvancılık ile geçinen mahalle halkında kadınların rolü ev işleri ile sınırlıdır. Bahçe, hayvancılık veya tarla gibi ağır ve güç gerektirecek işleri erkeklerin üstlendiği anlaşılmaktadır.

4.1.1. Ayanis Kalesi Arkeolojik Alanının Arazi Kullanımı ve Yerleşim Dokusu

Van ilinin, İl Tarım Müdürlüğü arazi dağılımı verilerince %66'lık oranını tarım arazileri (çayırılar ve meralar) oluşturmaktadır. Bu tarım alanları bahçelik alanlar ve ekilebilir tarım arazileri (kuru-sulu) olarak iki ana gruba ayrılır. Nitekim söz konusu sulak arazilerin zenginliği göz önüne alındığında bu durum yadırganmamaktadır.

Ancak sulak arazilerin bol olması daimî bir avantaj değil aksine bir dezavantajda meydana getirir. Bölge coğrafyasında yer üstü ve yer altı su kaynaklarının bolluğu erozyona sebep olur⁷⁴. Van genelinde yerel halkın, tarım dışında hayvancılık, madencilik ve avcılık yaparak geçindikleri bilinir. Geniş ovalık alanlar ve platoları sayesinde tarla tarımı elverişli hal alır. Arkeobotanik verilerde olduğu gibi günümüzde de tarımda hububata ağırlık verilmektedir. Bu da aslında geçmişte yaşayan insanlardan yalnızca teknolojik açıdan farklılığımız olduğunun bir göstergesidir. Hububat kadar çoğul

⁷³ Çilingiroğlu, *Urartu: Doğu'da Değişim*, 341.

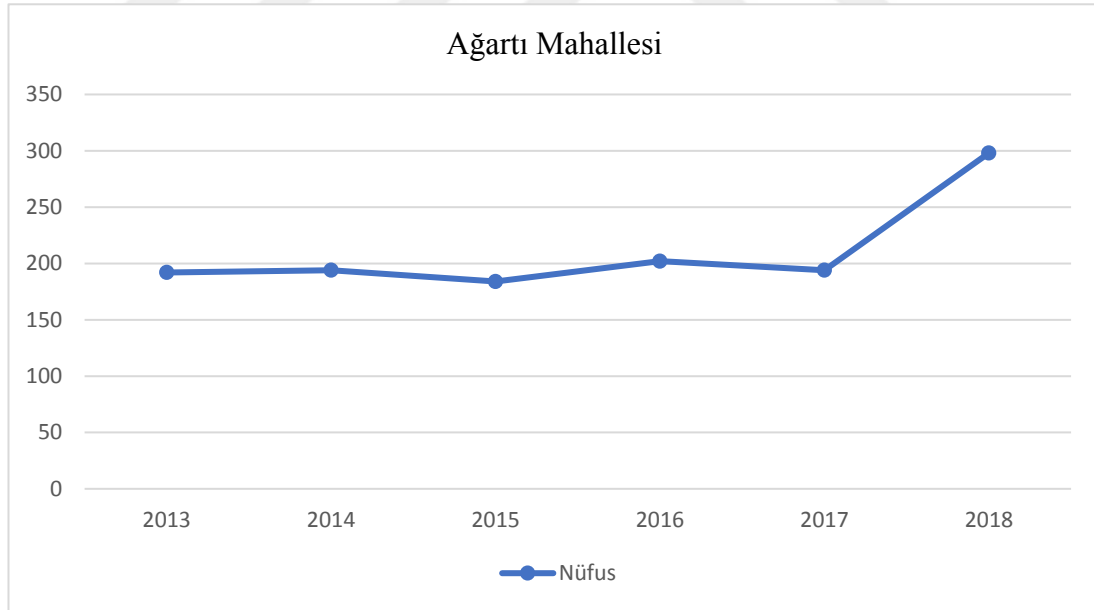
⁷⁴ A. Mızrak, "Van Gölü Havzası'nın Tarihi ve Doğal Çevresini Koruma ile İlgili Sorunları ve Çözüm Önerileri", *I. Van Gölü Havzası Sempozyumu*, İstanbul, 2006, 15-30.

üretimin olmadığı yem bitkileri, endüstri bitkileri ve bağ-bahçeler diğer grubu oluşturlar.

Tarım dışında önemli bir diğer arazi kullanım verisi hayvancılıktır. Büyükbaş ve küçükbaş yetiştiriciliğinin yanı sıra, arıcılık ve balıkçılık diğer faaliyetler olarak karşımıza çıkar. Harita 8’de görüldüğü üzere arazi kullanım haritasının büyük bir kısmını meralık alanlar oluşturmaktadır. Bu da hayvancılık için önemli bir anekdotur.

Ayanis ve çevresinin sit alanı yaklaşık 80 hektarlık bir araziye kapsamaktadır. Yerleşim alanının güneyinde yer alan Ağartı (Ayanis) Mahallesi geçmişten geleceğe gelenekleri ile bizlere pusula görevi görür. 2011 Van depremi öncesinde kerpiç bedenlerle örülmüş mahallenin evleri günümüzde betonarmeye dönüştürülmüştür. Mahalle yerleşimi göç nedeniyle azalmış bu sebeple taşınmalı eğitim en yakın Alaköy Mahallesinden sağlanmaktadır.

4.1.2. Demografik Yapı

Tablo 2: Ağartı Mahallesi nüfus dağılımı (TÜİK 2018)

Ayanis’in de içinde bulunduğu Ağartı Mahallesi 2014, 2015, 2016, 2017 ve 2018 genel nüfus sayım ve adrese dayalı nüfus sayım sonuçları göre aşağıdaki tabloda

görülmektedir. Yıllara göre hemen hemen aynı oranda seyir eden nüfus durumuna göre 2018 yılında mahallede yaşayan kişi sayısının 298 olduğu anlaşılmıştır.

2017 yılına oranla bariz beliren %53,61 oranında bir artış söz konusudur. Bunun sebebi ekonomik nedenlerden ötürü olmayıp şehir dışında yaşayan öğrencilerin veya emeklilerin dönmesi ve elbette doğum oranıdır. Nüfusun %49,3'lük kısmını kadınlar, %50,7'lik kısmını ise erkekler oluşturmaktadır. Harita 9'da Ağartı Mahallesi'nin mevcut hane listesi ve havadan görünümü yer almaktadır.

4.1.3. Ulaşım Durumu

Ayanis Kalesi ve Ağartı Mahallesi, bulunduğu noktadan Van- Merkeze yaklaşık 38 km uzaklıkta yer almaktadır. Merkeze bağlı bu yerleşim ile ulaşım yalnızca karayolu ile sağlanmaktadır.

Kaleye ulaşım için yurt dışından veya yurt içinden gelen misafirler Van Ferit Melen Havalimanına indikten sonra araba ile yaklaşık 39,8 km'lik bir yol almaları gerekmektedir. Bu da yaklaşık 44 dakika sürecek bir seyahat süresi demektir. Van otoparkı ile arasındaki mesafe ise yaklaşık 32,9 km dir. Bu da 34 dakika süren bir araç mesafesi demektir. Tüm bu ulaşım sistemlerinin dışında sürekli olmasa dahi göz önünde bulundurulması gereken önemli bir ulaşım sistemi vardır. Bu da kalenin göl kenarında kalması sebebiyle göl üzerinden sağlanabilecek güzergâh olmasını sağlar.

4.1.4. Ekonomik Yapı

Doğu Anadolu coğrafyasında geçmiş dönemden günümüze değin ekonominin temelinde tarım ve hayvancılık yatar. Yerleşimin ekonomik süreci Urartu döneminden bu yana aynı şekilde seyir etmektedir. Ekonomik gelişimin ana faktörünü oluşturan coğrafi koşullar, alçak ve düz alanlarda tarımı, dağlık ve engebeli alanlarda ise hayvancılık ile geçimin sağlanmasına olanak sunar. Günümüzde doğal çevreyi bir yıl içerisinde gözlemlediğiniz taktirde, kışların uzun ve soğuk geçmesi, tarımın kısıtlı bir süreç içerisinde uygulanmasına neden olmaktadır. Bu da hayvancılık faaliyetlerinin bölge coğrafyası için daha uzun faydalanabilen bir kaynak olmasını cazip kılar.

Tüm bu ekonomik katkıların yanı sıra yerleşimin bünyesinde barındırdığı kültürel özelliği sebebiyle gerek yaz gerekse kış aylarında yurt içi ve yurt dışından turist ağırlamaktadır. Fakat turizm adına köyde yaşayan halkın bilinçlendirilmesi ve Ayanis'in ören yeri statüsünün kazandırılması günümüzden daha gelişkin bir ekonomik sürece dâhil olmasına olanak sağlayacaktır.

4.1.5. Tarım

Van Havzası deniz seviyesinden olan yüksekliği dolayısıyla tarımsal faaliyetlerin etkilendiği bir alandır. Göl'ün tarım alanlarına herhangi bir faydası olmamasıyla birlikte gölün iklim üzerindeki ılıman etkisi avantaj niteliğindedir. Verimli düz alanlar ve ovalar yok denilmeyecek şekilde yüksek sayıdadır. Fakat tarım hasatının temmuz ayından önce gerçekleşmesini sağlayacak sıcaklık ne yazık ki tahılları olumsuz etkiler⁷⁵.

Fotoğraf 7: Ağartı Mahallesi tarım faaliyetleri

⁷⁵ Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı, “Van İli Tarım Sektörü Yatırım Kılavuzu”, Doğrudan Faaliyet Desteği Programı, Van, 2014.

Van ili arazisi içerisinde gerçekleştirilen tarım faaliyetleri %17,7'lik bir alanı kapsamaktadır. Bununla birlikte çayır ve meralık alanlar yaklaşık %64,7', ormanlık ve fidanlık alanlar ise %1,25'lik, tarım dışı araziler ise %16,3'lük bir alana yayılır. Tarımsal faaliyetlerde kullanılan arazilerin %27'sini hububat ekiminde, %28'inin hayvancılık sektörü için kullanılan yem bitkilerinde, %5'lik kısmının diğer tahıl ürünlerinde, %1,2'lik kısmının bağ ve bahçelerde, %0,4'lük kısmının açık sebze üretiminde, %30'luk kısmının nadas alanlarında ve %11'lik kısmının ise kullanılmayan tarım alanları olarak ayırım gösterdiği anlaşılmaktadır. Van ili tarım arazisinin (372,197 hektar), 123,173,32'lük alanı sulanmaktadır⁷⁶.

Bu tarım arazilerinde yetiştirilen ürünlerin dağılımına bakıldığında en yüksek oranın buğdaya ait olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Türkiye genelinde tahıl üretiminde Konya ve Erzurum'dan sonra Van üçüncü sırada yer almaktadır. Yaklaşık 115,551 ton üretimi gerçekleştirilen buğdayı, 67,588 ton ile korunga ve 62,743 ton şeker pancar, 11.000 ton arpa ve 5,374 ton patates üretimi takip etmektedir. Bağ-bahçelik arazilerin yoğunlukta olduğu Van genelinde üretilen meyvelerin ağırlıklı olarak elma (6,468,7 ton), ceviz (4,470,0 ton), armut (2,088,9 ton) ve kayısıdan (1,049,1 ton) oluştuğunu söyleyebiliriz.

4.1.6. Hayvancılık

Diğer bir geçim faaliyeti olan hayvancılık çalışma alanı içerisinde büyükbaş ve küçükbaş olarak yapılan önemli bir ekonomik kaynaktır. Söz konusu faaliyetin geçmiş dönemden bu yana kullanım gördüğü Ayanis Kalesi'nde yürütülen zooarkeolojik veriler ile açıkça ortadadır.

Bugün koyun, keçi, sığır, inek ve boğa yetiştiriciliğinin önemli bir rol oynadığı anlaşılmakla birlikte, Urartu dönemi kemik kalıntılarının da hemen hemen aynı sonucu vermesi kültürel belleğin varlığını gösterir. Tüm bu verilerin yanı sıra çoğu zaman mahallede yaşayan halkın göç etmesi sebebiyle hayvancılık yetiştiriciliğinde düşüş

⁷⁶ DAKA, 2014.

yaşanmıştır. Bu noktada devletin tarım ve hayvancılığı teşvik için cazip projeler geliştirmesi gerekmektedir.

Fotoğraf 8: Ağartı Mahallesi hayvancılık faaliyetleri

4.1.7.Turizm

Bugün turizm insanoğlunun gezip gördüğü ve bir şekilde çevresine sağladığı maddi katkıları ile tanınmaktadır. Turizmin farklı türlerde geliştiğini söylememiz mümkündür. Örneğin tatil turizmi, kültür turizmi veya henüz tanımlanmamış pek çok başlık adı altında kabul görülür. Bizim konumuzu ilgilendiren kültür turizmi insanların geçmiş dönemde yaşayan halkların kalıntılarına ve izlerine bununla birlikte duyulan ilgiden oluşur.

Ayanis Kalesi yukarıda bahsedilen kültür turizminin gerçekleştiği önemli merkezlerden biridir. Nitekim Van'ın eşsiz kültürel geçmişi ve Van Gölü'nün eşsiz doğası Doğu Anadolu içerisinde en uygun turizm alanının burası olmasını sağlar. Her ne kadar Ayanis'in turist çeken bir yapısı olduğu bilinse dahi bu alanın çeşitli projeler ile arkeopark alanına kavuşturulması hem ekonomik hem de sosyal açıdan çevresine de

katkılar sağlayacaktır. Ayanis Kalesi Kazı Başkanı Prof. Dr. Mehmet Işıklı'nın hayata geçirilmesini istediği ve yerel yönetimler tarafından da desteklenen “*Ayanis Kalesi ve Çevresinde Turizm, Arkeopark ve Rekreatasyon Projesi*” kalenin kültürel potansiyelini duyuracak ve böylelikle gerek Van gerekse Ayanis çevresi ekonomik açıdan elle tutulur bir canlılık yaşayacaktır⁷⁷.

Van ilini 2009 yılında 1.238 kişi, 2013 yılında ise yaklaşık 40.520 kişi turizm amaçlı ziyaret etmiş olduğu yapılan araştırmalar sonucunda anlaşılmıştır. Van kapsamında yaklaşık 80 sit alanı olduğu bilinmekte ve 2015 yılı içerisinde hemen hemen 29.000 kişi bu sit alanlarını ziyaret etmiştir. İşte bu alanlar içerisinde Ayanis'in turizme kazandırılması için bazı girişimler Kazı Başkanlığı ve yerel yönetimlerin katkıları ile aşağıdaki gibidir.

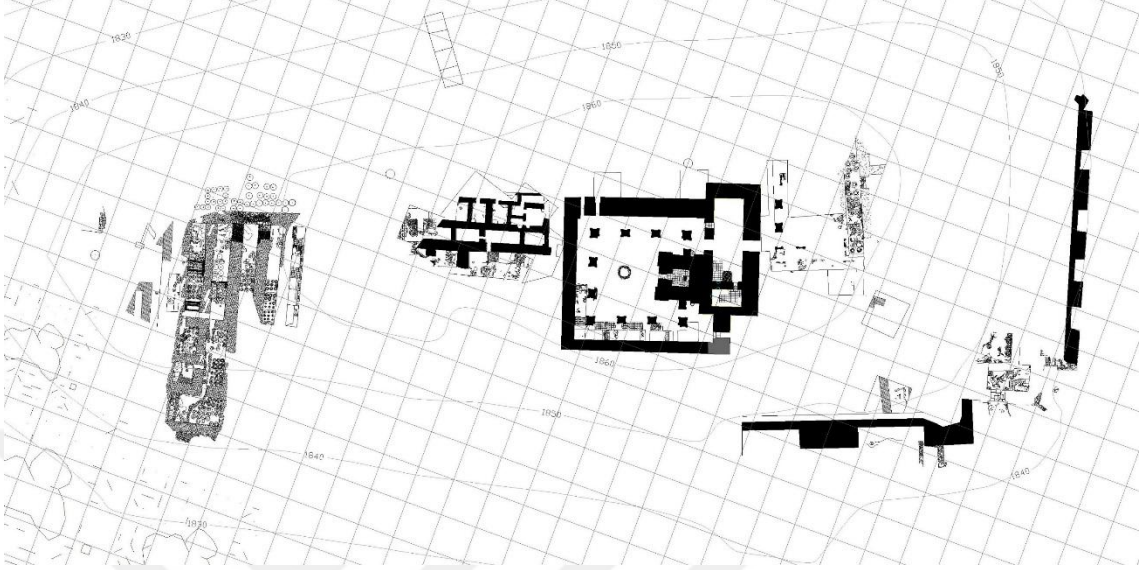
1. Van ili genelinde yapılan reklamlar ve tanıtım broşürlerinde Ayanis Kalesi'ne yer verilmiştir.
2. Van Tuşba Belediyesinin eski başkanı Doç. Dr. Fevzi Özgökçe, Tuşba Kaymakamı Meral Okur, Kültür ve Turizm Müdürlüğü ve Anadolu Kalkınma Ajansı katkıları ile 2016 yılı kapsamında kabul edilen “*Ayanis Kalesi'nin Turizme Kazandırılması Projesi*” önemli bir adım oluşturmuştur. Proje kapsamında kaleyi dolaşan yürüyüş yolları, kazılan alanların bilgilendirilme levhaları, otopark alanları, kaleyi dış etkilere korumak için etrafını saran tel örgüler hayata geçirilmiştir.
3. Tapınak Alanının kalıcı çatı ile kapatılması dolayısıyla tapınak alanında kalan kerpiç bedenlerin korunması sağlanmıştır.

4.2.AYANİS KALESİ ARKEOLOJİK ALANININ KAYNAK DEĞERLERİ

Ayanis Kalesinde 30 yıl süren çalışmalarda buranın bir kale mi olduğu yoksa bir kent niteliği mi taşıdığı yeni bir tartışma konusunu oluşturur. Ancak yapılan çalışmalar neticesinde kalede tespit edilen mekânlar ve etrafında bulunan sivil halkın yaşadığı alanlar göz önüne bulundurulduğunda kent vasfını taşıdığı terazinin daha ağır kefesinde

⁷⁷ Umut Parlıtı, “Turizm, Arkeopark ve Rekreatasyon Projelerinin Kırsal Yerleşime Katkısı: Ayanis Örneği”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 34, Van, 2017, 11-14.

kalmaktadır. Söz konusu kalenin belirli bir vasfını ortaya koymak için ortaya çıkarılan mekânlar aşağıda kısaca incelenmiştir.

Fotoğraf 9: Ayanisin genel planı (Ayanis Kazı Arşivi)

4.2.1. Sur Duvarları

Kale'nin korunmasında büyük bir öneme sahip sur duvarları Urartu'nın geleneksel mimari düzenindedir diyebiliriz. Yapılan arkeolojik çalışmalarda ele geçen sur yapısı kalenin etrafını çevrelemektedir⁷⁸.

Şimdiye değin tamamı gün ışığına çıkarılmamış bu yapı, kuzey, güney, doğu ve batıda kısmen tespit edilmiştir. Ana kaya üzerine açılan yuvalara koyulan anıtsal bloklar kireçtaşı ve andezitten oluşmaktadır. Doğu yönde uzanan sur bahsedilen kireçtaşı bloklardan oluşmakta ve özensiz bir tıraşlanma ile ana kayadan sökülerek oldukları yerde kullanılmışlardır. Üç sıra halinde dizili bu blokların üzerinde bir sıra Löyfer taşları ara malzeme olarak kullanılmış ve hemen üzerlerine kerpiç bedenler yükseltilmiştir. Aynı durum tek bir fark dışında güney surda da söz konusudur. İnşa dizilimi aynı fakat temelde

⁷⁸ Mehmet Işıklı-Mehmet Ali Özdemir, "2014 Yılı Ayanis Kalesi Koruma, Onarım ve Kazı Çalışması", 37. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara, 2015, 283.

kullanılan taşlar bu sefer kireçtaşı değil andezittir⁷⁹. Andezitin kaynağı hakkında yukarıda Ayanis 'in genel özelliklerinde kısaca bilgilendirilme yapılmıştır. Bir diğer farklılığın söz konusu olduğu alan batı bölümde yer alan Sur yapısıdır. Bu alanda teraslama yöntemi kullanılarak sur sistemi oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Kale'de alt yapı sistemlerinin varlığı göz önünde tutulduğunda bir adet de kare biçimli kanalizasyon gideri (amacı su akıtmak veya kurban kanı akıtmak için mi henüz bilinmemektedir) sur yapısı içerisinde yer almaktadır. Bu alandan çok sayıda kandil ve Asur içki kabı ele geçmiştir⁸⁰.

Fotoğraf 10: Sur duvarlarının genel görüntüsü

4.2.2. Tapınak Kompleksi

Ayanis Kalesi Tapınak Kompleksi, Urartu Arkeolojisinde önemli bir yere sahiptir. Bunun sebebi tespit edilen buluntu koleksiyonu ve mimarisiyle bilinen tapınak yapıları ile ilgili ezber bozmasıdır diyebiliriz. Tapınak Kompleksi adı altında birkaç farklı mekân

⁷⁹ Eyüp Caner, *Ayanis Kalesi Mimarisinde Teknik ve Statik Özellikler*, Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2018, 52.

⁸⁰ Mehmet Işıklı-Gülşah Öztürk-Umut Parlüt, "Van Ayanis Kalesi 2015 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları", 38. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 2016, 591-592.

anlatılmaya çalışılmıştır. Bunlar Tapınak Alanı, Çekirdek Tapınak ve Platformlu Salondur.

Fotoğraf 11: Ayanis Kalesi Çekirdek Tapıntan bir görüntü (Ayanis Kazı Arşivi)

Tapınak Alanı, bakıldığında genel Urartu kare düzenine sahip bir mimari plan sergilediği düşünülür. Merkezde yer alan Çekirdek Tapınak ve onun etrafını üç taraflı çevreleyen (doğu dışında) ve üst yapıyı taşıması için inşa edilmiş 12 adet 2x2 m ölçülerindeki payelerden oluşur. Payeler ve Çekirdek Tapınak tıpkı güney sur duvarında olduğu gibi andezit blok üzeri kerpiç bedenlerden oluşmaktadır. Bu kerpiç beden örülü duvarın sıvandığı ardından Urartu mavisi ile boyandığı tespit edilmiştir⁸¹. Duvarların üzerinde asılı olduğu düşünülen birçok silahın tespit edilmesi bir çeşit seremoni varlığını gösterir. Bu alanın güneyinde zeminin altında yer alan ve doğuya doğru ilerleyen sıralı odalar tespit edilmiştir. Odaların, içlerinde yer alan buluntulardan (askeri malzeme, çeşitli mimari öge vd.) yola çıkarak depo olarak kullanım gördüğü anlaşılmıştır. Çekirdek

⁸¹ G. B. Ingo-Altan Çilingiroğlu vd. "Egyptian Blue Cakes from the Ayanis Fortress (eastern Anatolia, Turkey): Micro-Chemical and Structural Investigations for the Identification of Manufacturing Process and Provenance", *Journal of Archaeological Science* 40, 2013, 4284.

tapınağa bitişik olarak inşa edilmiş birer adet kuzey ve güney payelerinin bulunduğu alandan yine onlara bitişik ocak ele geçmiştir⁸².

Çekirdek Tapınak kare planlıdır ve Urartu'nun en uzun tapınak yazıtına sahiptir. Zemini alabaster bloklar ile döşeli ve bütün andezit duvar taşları karışık yaratıklar ile bezenmiştir. Kakma tekniğinde yapılan bu bezemelerin içleri kireçtaşı doldurularak kazıma şeklinde figürler sergilenmiştir. Hemen hemen aynı figürleri mekân içerisinde doğu duvara bitişik olarak inşa edilmiş ve heykel veya taht koymak amacıyla yapılmış olabilecek alabaster platform üzerinde görmemiz mümkündür⁸³.

Tapınak Alanının hemen ardında uzanan Platformlu Salon ise farklı bir mimari sergilemekte ancak güney duvarına bitişik olarak bulunmuş alabaster platformun Çekirdek Tapınaktaki ile benzerliği mekânın dinsel bir işleve sahip olduğunun sinyallerini vermektedir. Bu mekân uzun bir koridor şeklinde kuzey güney doğrultusunda uzanmaktadır. Tapınak Alanından girişinin sağlandığı bu alan kazıcısı tarafından kabul salonu olarak da düşünülmektedir⁸⁴. Bu mekândan bağlantısı olan ve platformun bulunduğu duvarın arkasında yer alan bir mekân daha tespit edilmiştir. Söz konusu odanın merkezi alabaster bloklar ile bezeli duvara yakın kısımları ise boş bırakılmıştır. Mekânın işlevi henüz net değildir⁸⁵.

4.2.3. Evsel Mekânlar

Bu alan Tapınak Alanının batı yakasındaki arazide ne olduğunu anlamaya yönelik olarak çalışılmıştır. Ancak çalışmalar neticesinde ilginç sonuçlar ortaya konmuştur. Burası Tapınak Alanı ile bağlantısı olmayan ve günlük işlevlerde kullanılan birçok mekândan bir araya gelmektedir. Tam manasıyla dokuz adet mekânın ortaya çıkarıldığı ancak 15 adet yapının tespit edildiği bir alanı kapsamaktadır Evsel Mekânlar. Alanın

⁸² Altan Çilingiroğlu, "Ayanis Tapınak Alanında Bir Ocak ve Bereketlilik Kültü ile İlişkisi" *Refik Duru'ya Armağan*, (Edt. Gülsüm Umurtak, Şevket Dönmez ve Aslıhan Yurtseven), Ege Yayınları, İstanbul, 2007, 265-269.

⁸³ Altan Çilingiroğlu, *Ayanis I, Ten Years Excavations at Rusahinili Eiduru-kai 1989-1998*, 1999, s.42-43.

⁸⁴ Mehmet Işıklı-Buket Beşikçi, "Doğu Anadolu Yaylasında Görkemli Bir Yapı: Ayanis Kalesi Podyumlu Salonu", *Aktüel Arkeoloji*, Sayı: 60, İstanbul, 2017, 70-73.

⁸⁵ Mehmet Işıklı-Şüheda Zor vd. "Van Ayanis Kalesi 2017 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları", 40. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara, 2018, 603-616.

kuzeyinde yer alan ve yan yana batı doğrultusunda tek sıra uzanan mekânların hepsi tahılın işlendiği kullanıldığı ve depolandığı mutfak işlevli yapılardır⁸⁶.

Güneyde kalan mekânlar ise mutfak işlevinden farklı krali objelerin ve dini materyallerin bulunduğu soylu kişilere ait yapılar olmalıdır. Hemen hemen bütün yapıların üst katı olmakla birlikte bu katı oluşturan mimari malzeme hatıl, dal ve hasırlardan meydana getirilmiştir. Güney mekânlarda bulunan ünik eseri, yumruk şeklinde bronz bir şamdan tutacağı, Argisti oğlu Rusa'ya ait olduğu yazılı bronzdan bir kâse ve kazan, kraliçe Kakuli'ye ait olduğu üzerinde ifade edilmiş bir adet altından asa/yelpaze sapı? ve hayat ağacı altarı yapraklarını simgeleyen mozaiklerdir⁸⁷.

4.2.4.Batı Depo Odaları

Batı depo yapıları, kalede büyük çapta bir depolama hareketinin yapıldığını gösteren önemli bir alandır. Yaklaşık olarak 10 adet mekândan oluştuğu bilinen bu alanda yarısından fazlası toprağa gömülmüş küpler sıralı olarak ele geçmiştir. Ana kayanın güney kesimde seviyesinin düşmesi sebebiyle güneyde yer alan mekânların genellikle alt katı mekân olarak kullanım görmüştür. Bu alanda da seviye düşmesi sebebiyle kademeli olarak merdiven sistemi uygulanarak pitoslar yerleştirilmiştir. Bu kadar büyük boyutlu depolama alanında şüphesiz tahılların saklanması amacıyla yerleştirilmesi büyük bir güç gerektiriyor olmalıydı. Bu sebeple pitosların ağız kısmından kademeli olarak ilerleyen bir boru sistemi uygulanmıştır⁸⁸.

Söz konusu pitosların boyutlarından ve bir kısmının içlerinde tespit edilen tahıllardan yola çıkarak Ayanis ekonomisinde tarımın ne denli etkili olduğunu söylememiz mümkündür. Bununla birlikte kale de Mezopotamya yönetim sistemlerinde ekonominin bir parçası olan tapınak ekonomisi olup olmadığı da bir soru işreti olarak cevaplanmayı bekleyecektir.

⁸⁶ Aylin Ü. Erdem-Altan Çilingiroğlu, "Domestic Architecture in the Urartian Fortress at Ayanis", *Proceedings of the 6th International Congress of the Archaeology of the Ancient Near East*, Wiesbaden, 2010, 1-2.

⁸⁷ Altan Çilingiroğlu, "Ayanis Kalesi'ndeki Evsel Mekanlar", *Doğudan Yükselen Işık Arkeoloji Yazıları*, İstanbul, 2007, 37-44.

⁸⁸ Mehmet Işıklı-Eyüp Caner, "Doğu Anadolu Yaylasında Görkemli Bir Kültürel Miras: Ayanis Urartu Kalesi", *TAC*, Sayı: 4, İstanbul, 2014, 28-34.

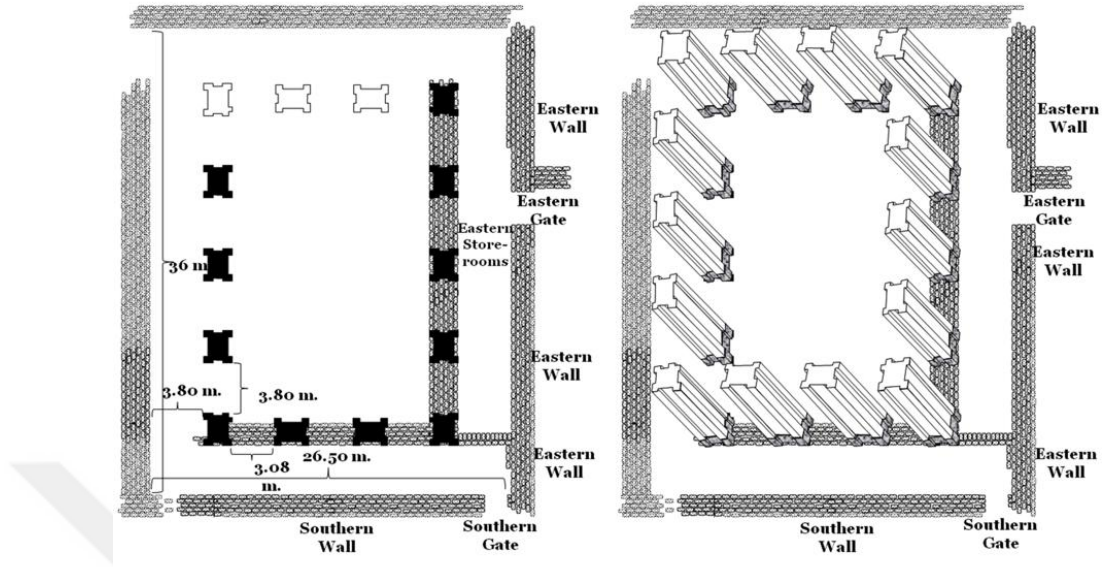

Fotoğraf 12: Ayanis Kalesinde ortaya çıkarılan batı depo odalarından görünüm (Ayanis Kazı Arşivi)

4.2.5. Payeli Salon

Ayanis Kalesi'nde Tapınak Alanının doğusunda ne olduğunu anlamaya yönelik gerçekleştirilen kazı çalışmaları önemli veriler ortaya koymuştur. Çalışmalar sonucunda burada Tapınak Alanındaki payelerin benzeri olan ve koridor şeklinde bir mimariye sahip alanın varlığı tespit edilmiştir. Hemen hemen yarısı çökmüş olan bu payelerin 5 tanesi sağlam olarak tespit edilmiştir. Payelerin üzerinde yer alan kerpiç bloklar ne yazık ki bir diğer kültür katı Orta Çağ tarafından tahrip edilmiştir. Fakat ele geçen bazı duvar kalıntılarından buranın mavi boya ile boyandığı anlaşılmaktadır. Bu yapının alt

katında batı depo yapılarıyla benzerlik gösteren depo odaları bulunmaktadır⁸⁹.

Fotoğraf 13: Payeli Salonun genel çizimi (Ayanis Kazı Arşivi)

4.3. AYANİS KALESİ ARKEOLOJİK ALANINDA YÜRÜTÜLEN ARKEOLOJİK ÇALIŞMALAR

Ayanis Kalesi'nde 30 yılı aşkın süredir yürütülen arkeolojik çalışmaların büyük bir kısmını kazı çalışmaları oluşturmaktadır. Ancak bu çalışmalar kazıcıları tarafından yeterli görülmemiş çeşitli metal analizleri, arkeobotanik çalışmaları, etnoarkeoloji, yüzey araştırmaları ve zooarkeolojik çalışmalar yürütülerek tam manasıyla Urartu süreci anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu başlık altında yürütülen yüzey araştırmaları ile ilgili bilgi verilmiştir.

4.3.1. Bugüne Kadar Yapılmış Yüzey Araştırmaları

Kale çevresinde bugüne değin yürütülmüş bir tane yüzey araştırması söz konusudur. Amerikalı bir ekip ile birlikte 2004 yılında yürütülmüş yüzey araştırması yayınlanmamış olması haklarındaki bilgimizi kısıtlı kılmaktadır. Fakat yılında ekip

⁸⁹ Mahmut Bilge Baştürk, "The Eastern Sector at the Fortress of Ayanis: Architecture and Texture in the Pillared Hall", *Ancient Near Eastern Studies, Supplement 39, Anatolian Iron Ages 7*, Paris, 2012, 1-2.

üyelerinden biri olan Prof. Dr. Eşref Abay tarafından “*Dibekdüzü Van Ayanis Kalesi Yakınında Bir Höyük Yerleşimi*” başlığı altında tespit edilen 15 yerleşim içerisinde yalnızca bir tanesinin arkeoloji camiasına sunulmasını sağlamıştır⁹⁰.

Bu sebeple bu kısımda yalnızca Dibekdüzü yerleşimine yer verilmiştir. Dibekdüzü yerleşimi Van Ağrı yolunun 3 km batısında bulunmaktadır. Alaköy’ün 4 km güneydoğusundaki ovalık alan üzerinde bulunan yerleşim farklı kültür katları ile önemli bir yerleşimdir. Yaklaşık 2 hektarlık bir etki alanına sahip olduğu araştırmacıları tarafından söylenen yerleşimin en erken süreci Geç Kalkolitik dönemine dayanmaktadır⁹¹.

Geç Kalkolitik Çağ’a ait boyalı keramik dışında Erken Tunç Çağı’na ait kalıntılar Transkafkasya kültürünün etkilerini yansıtmaktadır. Çok sayıda Erken Tunç Çağı’na ait keramiğin ele geçtiği yerleşimde bizleri ilgilendiren Urartu tabakası olmuştur. Urartu dönemine tarihlenen çark yapımı Urartu kırmızısı veya pembe renk repertuarı yansıtır. Bazı kaplar ise bordo veya siyah renkte ağzı kısımları bordür şeklinde boyalı tespit edilmiştir⁹².

4.3.2. Araştırma Kapsamında Yürütülen Yüzey Araştırması Sonuçları

Yüzey araştırması sonucu yapıların kalıntı izlerine ve tarım için su kaynaklarının tespitine yönelik çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bunu yapmak için öncelikle kale çevresinde sonrada diğer uzak kaynaklar araştırılmıştır.

Öncelikle kalenin güney yamacına ve surların dışına yayılmış olan taş temelli yapılar kompleksinin araştırılması amacıyla bu alandan çalışılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda Güneydoğu anıtsal kapının hemen aşağısından başlanan yüzey araştırması, kalenin batı yamacına doğru ilerlemiştir. Söz konusu alanda yukarı ve aşağı hatlarla intensif survey yapılmaya çalışılmıştır. Bu tarama sırasında yukarıdan düşmüş olduğu anlaşılan bazalt parçaları ve yer yer birkaç keramik örneği ile karşılaşmıştır. Kalenin

⁹⁰ Söz konusu makale hakkında ayrıntılı bilgi için bkz; Eşref Abay, “Dibekdüzü Van Ayanis Kalesi Yakınında Bir Höyük Yerleşimi”, *Altan Çilingiroğlu’na Armağan Yukarı Denizin Kıyısına Urartu Krallığına Adanmış Bir Hayat*, İstanbul, 2009, 67.

⁹¹ Abay, 69.

⁹² Abay, 69-70.

batı depo odalarının hemen alt bölümüne hizalanan yapılarda ise yukarıdan düşmüş olduğu tahmin edilen pitos parçaları bulunmuştur.

Güney Yamaç Yapılarının taramasından sonra kalenin batı yamacında da survey devam etmiş ve kuzey yamaçta sonlandırılmıştır. Batı ve kuzey yamaçta da durum değişmemiş ve depo odalarından akıntı ile düşen keramik parçalarının yamaç boyunca izlendiği görülmüştür. Söz konusu alan taraması sonucu, Güney Yamaç Yapıları hakkında yorum yapılabilecek herhangi bir bulguya rastlanılmamıştır. Bu noktada yapıların yamaca inşa edilmiş oldukları ve teraslama yönteminin kullanıldığı göz önünde bulundurulmalıdır. Bu yapılanmadan kaynaklı olarak yapılardan sağlanabilecek olan verilerin, insan ve doğa tahribatları sebebiyle aşağı akmış olabileceği kuvvetle muhtemeldir. Kaleyi çevreleyen tel örgünün dışında yapılacak olan yeni bir yüzey araştırması ile beraber birtakım verilerin sağlanabileceği düşünülmektedir.

Bir diğer çalışma rotası Güney Tepe'nin arkasında kalan yaklaşık 4 hektarlık arazidir. Bu arazide yaptığımız çalışmalara Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Coğrafya Bölümü Dr. Öğr. Üyelerinden Ebru Akköprü'de katılmıştır. Bu alanda sürdürdüğümüz çalışmaların amacı hidrografik haritalarda görülen pınarların Urartu döneminde baraj olarak kullanım görmüş olabilme ihtimali üzerinedir.

Alan boyunca keramik varlığı görülmektedir. Keramikler ağırlıklı olarak Kilise yeri olarak bildirilen alan etrafında görülmektedir. Pınarların çevresinde keramik tespit edilmemiş olması ilginçtir. Ancak bunun sebebi jeolojik olarak incelendiğinde garipsenmeyecektir. Çünkü alanda ciddi bir heyelan söz konusudur. Bu heyelan sebebiyle hem su kaynaklarının baraj olup olmadığı hem de geçmişe ait kalıntıların varlığı ne yazık ki tespit edilememiştir.

Diğer bir rota önemli sayılabilecek bir bulguyu bünyesinde taşımaktadır. Bu alan Alaköy, Atmaca ve Ağartı üçgeni arasında kalan ve baraj olduğunu düşündüğümüz bir mimari yapıdan oluşmaktadır. 38,70589 derece enlem, 43,24106 derece boylama ve denizden 2016 m yüksekliğe sahip bu alan dışarıdan bakıldığında bölgede yeşilliği ile vaha görünümü yansıtmaktadır. Alana varıldığında ağaçların arasında doğu batı doğrultusunda 3,5 m, kuzey güney doğrultusunda 1,5 m örülmüş kireçtaşlarından örülmüş

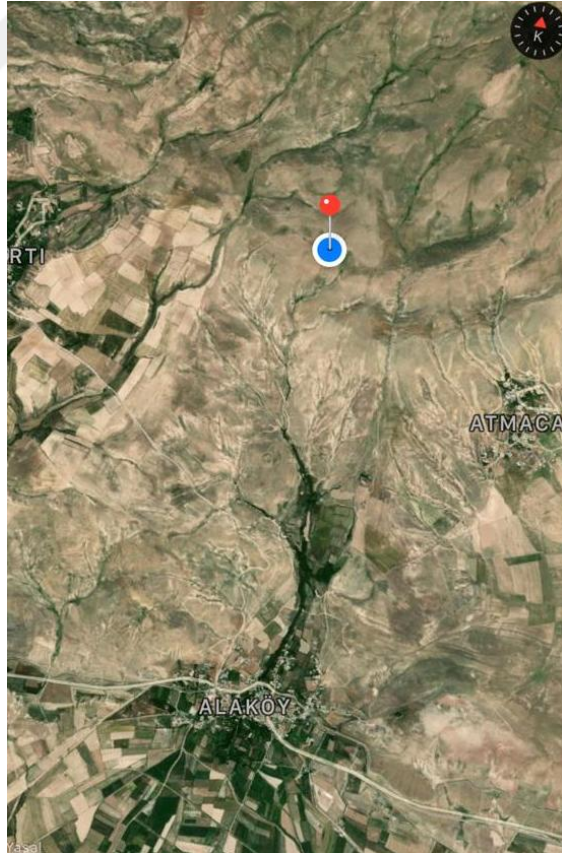
temel kalıntılara rastlanılmıştır. Etrafı gezildiğinde keramiğe dair herhangi bir kanıt bulunamamıştır. Bununla birlikte suyun akış yönü günümüzde değiştirilerek kuzeye doğru akmaktadır. Fakat geçmiş dönemde nasıl olduğunu anlamak amacıyla meyillin olduğu ve küçük çakıl taşlarının yer aldığı vadi boyunca ilerlenerek akış rotası belirlenmeye çalışılmıştır. Vadi boyunca ilerlendiğinde zaman zaman yamaçlarda keramik bulguya rastlanılmıştır. Nitekim bu bulgular Alaköy Mahallesi'nin 3 km uzağında yer alan Alaköy kalesi eteklerine değin devam etmektedir. Suyun akışı da aynı keramik kalıntıları gibi Alaköy Kalesi eteklerine doğru ilerlemiştir. Bu sebeple Alaköy Kalesinde de bir çalışma yürütülmüş ve bu alan intensif survey yapılarak anlaşılmaya çalışılmıştır. Kale gezildiği sırada azımsanmayacak düzeyde Ayanis Kalesi'ndeki alabasterlere benzeyen parçalara rastlanılmıştır. Alabaster dışında tespit edilen bir diğer malzeme ise andezit parçalardır. Rastlanılan andezit parçaların köşeli olduğu ve insan eli değinerek işlendiği ortadadır. Kale'nin ana kaya izleri ortada olmakla birlikte Urartu dönemine ait mimarisinin oldukça tahrip olduğu anlaşılmaktadır. Yalnızca güney kısımda yer alan iki sıra andezit taşı temel bloklar sağlam olarak kendini korumuştur.

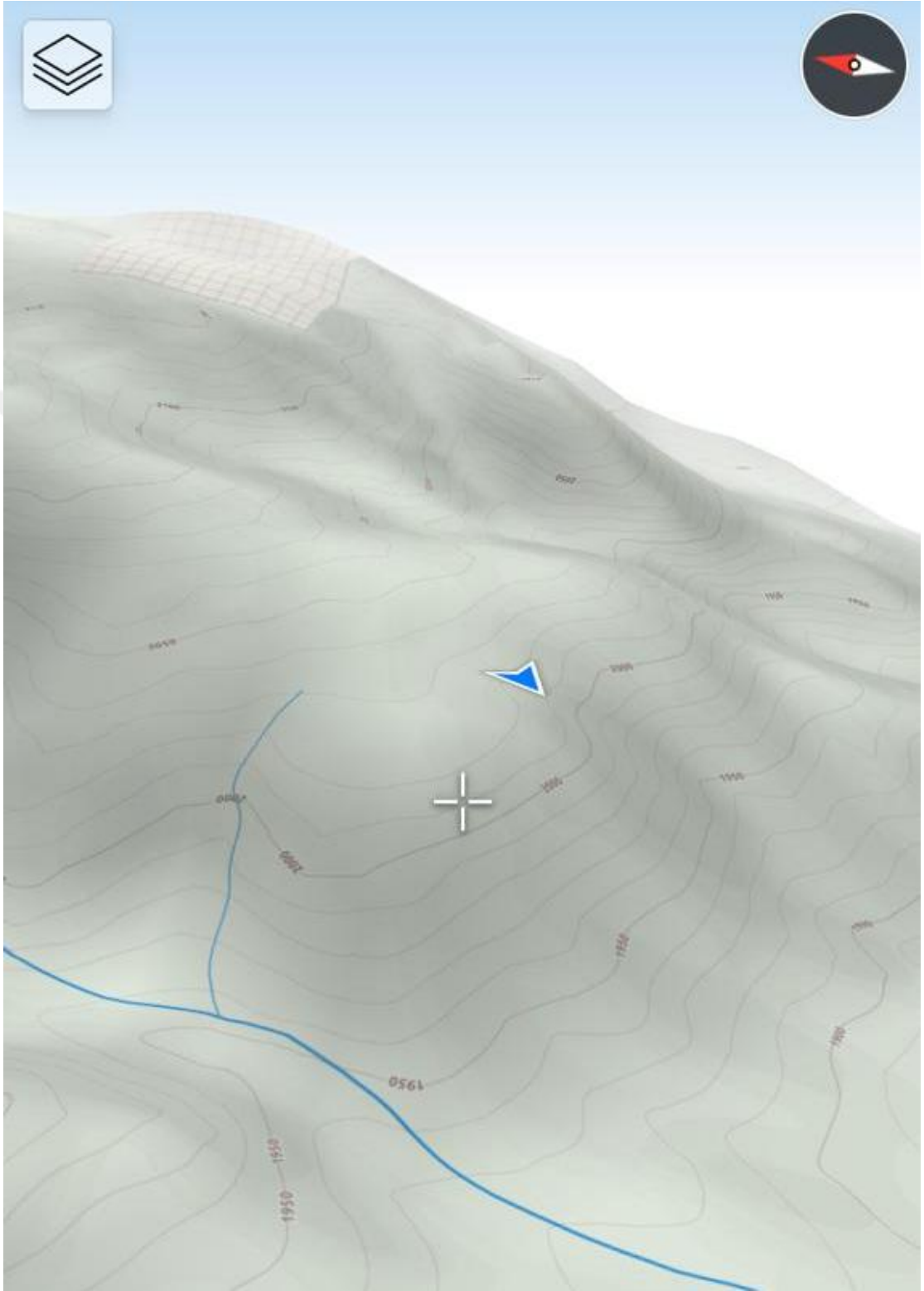
Fotoğraf 14: Güney Tepeden bir görünüm

Fotoğraf 15: Darboğaz Deresinin akışı

Fotoğraf 16: Alaköy yakınında yer alan baraj mimarisinin konumu

Fotoğraf 17: Baraj olduğu düşünölen yerin GPS harita üzerinden konumu

Fotoğraf 18: Baraş olduğu düşünölen yerin uzaktan göröntüsü

Fotoğraf 19: Baraj olduğu düşünölen yerin hemen aşağısında yer alan aşınma

Fotoğraf 20: Baraj olduğu düşünölen yerin genel göröntüsü

Fotoğraf 21: Baraj olduğu düşünölen yerin taş mimarisi

Fotoğraf 22: Baraj olduğu düşünölen yerin kuzeyden görüntüsü

Fotoğraf 23: Baraj olduğu düşünölen yerde günümüz suyun akış yönünün değıştirilmesi

Fotoğraf 24: Baraj olduğu düşünölen yerden Alaköy Kalesi ve eski su yolu

Fotoğraf 25: Eski su yolunun takibi

Fotoğraf 26: Su yolunun bugün Alaköye ulaşması ve Alaköy Kalesinin eteğinden geçtiğini gösteren fotoğraf

Fotoğraf 27: Alaköy Kalesinin uzaktan görüntüsü

Fotoğraf 28: Alaköy Kalesi'nde yapılan yüzey araştırması sırasında rastlanılan işlenmiş andezit blok parçası

Fotoğraf 29: Alaköy Kalesinde yapılan yüzey araştırması sırasında rastlanılan diğer andezit blok parçası

Fotoğraf 30: Alaköy Kalesinde tespit edilen mimari temeller (güney cephe)

Fotoğraf 31: Alaköy Kalesinde tespit edilen mimari temelin başka bir açı ile fotoğrafı

Fotoğraf 32: Alaköy Kalesinin yola uzaklığını gösteren fotoğraf

Fotoğraf 33: Alaköy Kalesinden Alaköy Mahallesinin görüntüsü

GENEL DEĞERLENDİRME

Peyzajın toplumlar için önemi ve onunla süregelen etkileşiminin anlaşılmasında etkin rol oynayan Kültürel peyzaj ve Arkeoloji birbirinden farklı iki yapı olarak düşünülemez. Wilkinson'a göre uygarlıklar üzerine yapılan birçok çalışma mutlaka peyzaj çalışmalarının üzerine kuruludur ve yeryüzünde meydana gelen kültürel özelliklerin gelişimini anlamak ve yorumlayabilmek için bir destek niteliğindedir. Arkeolojik bu noktada peyzajdan faydalanarak gözün alabildiği herşeyi bilimsel bir çerçeve içerisinde inceler ve yorumlar. Buna jeolojiden toprak özelliklerine, demografik yapıdan ekolojik durum da dahildir. Arkeoloji ve kültürel peyzaj üzerine gerçekleştirilen entelektüel yaklaşımlar 1920'li yıllara değin uzanmaktadır. Ancak ne yazık ki son otuz yıllık süreç içerisinde popüler bir çalışma alanı halini almaya başlamıştır.

Kültürel Peyzaj'ın çalışma metodu içerisinde geçmiş, bugün ve geleceğin bir sentezi yatar. Çalışılacak herhangi bir alanı incelerken onun doğal peyzaj özelliklerini alır bellek kavramı altında yakın geçmişe ve oradan da istenilen tarihin yaşam hayatına uzanır. Böylelikle arkeolojik bulguları bugün ile harmanlayarak, ekonomi, kültür ve inanç gibi geçmişe ait izleri anlamaya ve yorumlamaya çalışır.

Urartu Tarihi süreci içerisinde birçok kale ve yerleşim yer almaktadır. Ancak yapılan araştırmalar neticesinde bilinen son Urartu kalesi Ayanis'tir. Argiştı oğlu Rusa tarafından yaptırıldığı kesin olan kale, son yıllarda Urartu arkeolojisine sağladığı katkılar ile şüphesiz önemli birçok sorunun ışığı olmuştur. Buluntu grubu, mimarisi ve bunlar dışında yürütülen disiplinler arası çalışmaları Urartuluların hayatlarına dair yeni verinin elde edilmesine olanak sağlamıştır. Bu verileri anlayabilmemiz için coğrafyacılara, biyologlara, arkeologlara ve diğer araştırmacılara çeşitli disiplinler arası çalışmalar yürütmüş ve bazı sonuçlara ulaşmamıza yardımcı olmuşlardır.

Urartuluların bir alanı yerleşim yeri olarak seçmelerinde oynayan etkenlerin başında şüphesiz her anlamda ekonomik ve siyasi açıdan stratejik alanlar gelmektedir. Bu ekonomik ve siyasi ana başlık, altında birçok faktör barındırır. Tarıma elverişli araziler, su kaynakları, doğal korunaklı alan ve çevresine hâkim bir konum, söz konusu faktörlerin önemli bir kısmını oluşturur. Ayanis Kalesine baktığımızda tüm bu özelliklerin varlığını

görebilmemiz mümkündür. Kale'nin etrafı kısmen korunaklı ve tarıma elverişli platolardan oluşmaktadır. Bunun yanı sıra hayvancılık için verimli otlak alanlara, zengin su kaynaklarına ve eşsiz bir manzaraya sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Yazıtlardan anlayabildiğimiz üzere Urartu Kralları bir yere kent kurmadan önce su yolları ile o coğrafyayı besletir ve bağ/bahçe yaptırarak o alanın yeşil ve ormanlık bir arazi olmasını sağlarlar. İşpuini (MÖ 830-820) dönemiyle başlayan bağ bahçe yapımı Argiştı oğlu Rusa'ya dek devam etmiştir. Bu durumdan doğan yazıtlar dönem coğrafyası koşulları hakkında yorum yapmamızı sağlar. Söz konusu dönem içerisinde Kalecik'te bulunmuş sütun kaidesi parçasında Sarduri tarafından tarlanın yaptırıldığı ifade edilmektedir⁹³. Karahan'da yer alan başka bir yazıtta ise İşpuini oğlu Menua'nın tarımsal faaliyetleri ile ilgili yeni bir kale ve şehir yaptırdığını, bu yerleşime tarla, bağlar ve bahçeler yaptırdığını ifade eder⁹⁴.

Ayanis'in kurucu Kralı Rusa tarafından yaptırılmış Keşiş Gölü'nde yazan ifadeler ise konumuz açısından ayrı bir önem taşır. Yazıt üzerinde Rusa'nın buraya bir baraj yaptırdığını, bu barajla birlikte Rusahinili kentini verime kavuşturduğunu ve diğer krallar gibi bağlar bahçeler yaptırdığını anlatmıştır⁹⁵. Tüm bu anlatımlardan daha önce yerleşilmemiş ve ekim yapılmamış arazileri verimli kılmak adına barajlar yapıldığı ve su kanalları açıldığını anlayabilmekteyiz. Dolayısıyla Krallığın yerleşim yeri seçiminde bir slogan halini alan hiç yerleşilmemiş bir yeri yaşanılabilir kılmak belki de Krallığın gücünü simgeleyen politik yaklaşımdı. Her betimlemede görülen hayat ağacı da olasılıkla bu bereketliliğin simgelendiği bir mana taşımaktadır.

Kale çevresinde yer alan geniş tarım arazilerinin varlığı bilinmektedir. Söz konusu dönemde tarıma elverişli arazilerin olup olmadığı bilinmeksizin günümüz toprağının yapısı önemli bir yapı taşıdır. Nitekim kale çevresinde yürütülen jeolojik ve coğrafi araştırmalar tarıma elverişli topraklardan biri olan alüvyon tipinde olduğunu ortaya koymuştur. İçerisinde taşıdığı çok sayıdaki mineralleri sayesinde hem kuru hem de sulu

⁹³ Margaret Payne, *Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2006, 23.

⁹⁴ Payne, 74-81.

⁹⁵ Payne, 285-286.

tarım için elverişli bir yapıya sahiptir. Kale içerisinde tespit edilen depo mekanlarındaki yüksek oranda ekmeklik buğday, arpa, darı ve baharatlık malzemeler Demir Çağında söz konusu tarımın yapısı hakkında bilgiler vermektedir.

Kalenin kuruluşunda etkili olan bir diğer faktör su kaynağıdır. Bu çevrede aslında hiç de azımsanmayacak derecede su kaynağı vardır. Nehirler, akarsular, mevsimlik akarsular, gölet ve pınarlar bakımından çok sayıda kaynağa sahiptir. Kancık Pınarı, Koç Pınarı, Ağıl Pınarı, Harap Pınarı, Naçar Pınarı, Darboğaz Deresi, Boğaz Dere ve diğer kaynaklar zengin su kaynaklarının bir kısmını oluşturur. Kalenin eteğinden geçen ve Darboğaz deresinin mevsimlik uzantısı olan Kale Dere, Demir Çağında kaleye su sağlayan önemli bir kaynak olabilir. Böylelikle başta bahsettiğimiz kentin kurulmasında oynayan politik bağ, bahçe kurulumu kolay bir hal almış olmalıdır. Suyun ve toprağın hep iyi yanı olduğunu söylememiz zordur bunun sebebi toprağın yapısı ve suya doygunluğu ve ardından gelen depremin etkisiyle kaymalara ve heyelanların meydana gelmesidir. Bugün Ağartı çevresine baktığımızda heyelandan etkilenmeyen tek alanın kalenin üzerinde bulunduğu ana kaya olduğu göze çarpmaktadır. Bu da Urartulu mimarların arazi tecrübesini ve inşa sistemlerinin ne kadar başarılı olduğunun önemli bir göstergesi sayılabilir.

Hayvancılık faaliyetleri ile ilgili hem günümüzde hem de Demir çağında etkin olduğunu gösteren yüksek oranda veri elde edilmektedir. Ayanis'te pek çok noktada tespit edilen hayvan kemikleri yoğun olarak kuzeydeki yamaçta ele geçmiştir. Henüz ahır yapıldığına dair bulguların olmadığı kale de yapılan zooarkeolojik çalışmalarında sığır, inek, tavşan, koyun, at, keçi ve köpek kemiklerinin varlığına rastlanılmıştır. Aslında bu coğrafyada hayvancılık yapılması Kalkolitikten Tunç Çağına, Demir Çağından günümüze değin kültürel bellek kavramı altında öğrenilen ve uygulanan bir ekonomik yaşam biçimi halini almıştır. Bununla birlikte Demir Çağında Urartulular için dinsel bir anlamı olduğunu da anlayabilmekteyiz. Çeşitli adak stelleri veya yazıtlarında tanrılara ithaf edilen kurban sayılarının ciddi sayılara ulaşması hayvancılığın ciddi manada yapıldığının da göstergesidir.

Günümüz nüfus durumu ciddi boyutlara ulaşmayan mahallede, Urartu dönemi nüfus sayısını anlamak ve karşılaştırma yapmak güçtür. Bunu ancak dışkentte devam

edecek arkeolojik çalışmaların ortaya çıkardığı konut sistemlerinden anlamamız mümkün olacaktır.

Kalenin inşası için Urartu'nun geleneksel inşa malzemeleri kullanılmıştır. Bu malzemelerin başında andezit bloklar, kireçtaşı ve kerpiç gelir. Kireçtaşının temini genellikle zor olmamıştır. Nedeni ana kaya üzerine inşa edilen kalenin ana kayadan kesilen blokların oldukları yerde kullanılmış olmasıdır. Andezit blokların ise göl üzerinden veya karayolu ile Tımar bölgesinden getirildiği düşünülmektedir. Ayanis'in taşlarını çalışan ve kaynakları üzerine araştırmalar yapan Arş. Gör. Ayşegül Akın Aras, bu konuyu Doktora Tezi kapsamında çalışmakta ve çeşitli analizler yapmaktadır. Sonuçları ileri ki dönemde bizlerin net yorumlar yapabilmesine olanak sağlayacaktır. Karayolu kullanıldığı taktirde böylesine ağır taşların insan veya hayvan gücü ile iki ya da üç gün sürecek bir zaman dilimi içerisinde taşınmış olmalıdır. Karayolu için Tımar Bölgesinden sağlanabilecek en uygun güzergâh göl kıyısı boyunca, Güney Tepe üzerinden kaleye ulaşmaktır. Fakat böylesi bir durum var sayıldığı taktirde, göz önünde bulundurulması gereken husus hayvan veya insan gücünün sınırlı bir düzeye sahip olduğudur. Sınırlı hayvan ya da insan gücü de taşıma işleminin uzun zaman almasını sağlayacaktı. Bu sebeple göl üzerinden daha az insan gücüyle daha fazla malzeme kısa sürede taşınabileceği düşüncesi akıllara gelir. Son yıllarda Kazı Başkanı Prof. Dr. Mehmet Işıklı'nın girişimleri ile Ayanis'in göl ile olan ilişkisi yapılan çalışmalar ve araştırmalar ile anlaşılmaya çalışılmaktadır. Söz konusu araştırmayı gerçekleştiren Yüksek Lisans Öğr. Muhammet Akdoğan ve Dr. Öğr. Üyesi Serkan Gündüz kıyı boyunca sonar cihazlar ile tarama yaparak Urartu Dönemine ait herhangi bir kalıntı olup olmadığını araştırmaktadırlar.

Ayanis'in dünü ve bugünün incelendiği bu araştırma için yüzey araştırması sırasında elde edilen önemli bir bulgu daha önce varlığı bilinmeyen ve henüz tasdiklenmemiş baraj olduğunu düşündüğümüz mimaridir. İnsan eli ile yapıldığı bariz ortada olan sıralı taş düzeninin hangi döneme ait olduğunu söylemek güçtür. Bunu anlayabilmek için Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izni doğrultusunda bu alanda sondaj çalışması yapmak gerekmektedir.

Son olarak Kültürel Peyzaj değerleri ve arkeolojik bulguları ile incelenen Ayanis Kalesi'nin dününe ve bugününe değinilmeye çalışılmıştır. Fakat Kültürel Peyzajın insan ve doğa arasındaki ilişkiyi anlayabilmesinde geleceğe dair öngörüler önemli bir yere sahiptir. Ayanis'in somut ve soyut arkeolojik değerlerinin geleceğe aktarılabilmesinde çeşitli arkeoloji ve koruma projeleri ile Dünya Kültür Listelerinde yerini alması girmesi önem arz eder. Bununla birlikte mahallede yaşayan insanların geçmişte Kale ve çevresinde yaşamış halkın gelenek ve göreneklerini bazı noktalarda takip etmesi nüfusun korunmasını ve gelecek nesillere bu kültürel özelliklerin aktarılabilmesini elzem kılar. Bunun için ekonomik açıdan insanlara iş imkânı sağlanmalı ve sosyo-kültürel bilincin oluşturularak yanı başlarında var olan hazineyi koruyup gelecek nesillere aktarılması gerekmektedir.

Bunun yanı sıra bu alan Turizm açısından hak ettiği ilgiyi ne yazık ki görüyor diyememekteyiz. Yalnızca Van'lı insanlar üzerinde tarihi yerlerin varlığı ile ilgili yapılan ankette Van Kalesi, Akdamar Kilisesi ve Hoşap Kalesinin biliniyor oluşu küçük çapta yerel halkın dahi bilinçli olmadığına göstergesidir. Bu bakımda Turizm'e kazandırmak amacıyla Ayanis'in reklamının yapılması, kültür rotalarında yer alması, kaleye gelişte yeni yollar yapılması, tabelalar ile kalenin yerinin vurgulanması, gelen turistlerin güzel vakit geçirmesi için konaklama yerleri ve yerel halkın yaptığı yöresel malzemelerin satıldığı küçük dükkanlar mahallenin yapısını bozmadan bu alanın hem ekonomik hem de turizm açısından insanlığa kazandırılmasına olanak sağlayacaktır.

Bu tez çalışması kapsamında Kale ve çevresinde var olan yerleşimlerin belirlenmesi ve su kaynaklarının varlığını tespit edebilmek için yüzey araştırması gerçekleştirilmiş. ArcGis programı üzerinde elde edilen sonuçlar haritalara dökülmüştür. Bu haritalar topografya haritası, arazi kullanım haritası, jeoloji haritası, eğim ve bakı haritalarından oluşmaktadır.

SONUÇ

Ayanis Kalesi'nde uzun yıllar boyunca devam eden arkeolojik araştırmalar içerisinde yapılan Arkeolojik Peyzaj çalışması hem Doğu Anadolu Arkeolojisi hem de Ayanis için önemli sonuçlar elde edilmesine olanak sağlamıştır.

Ayanis'in çevresine bakıldığında görülen ilk şey eşsiz manzarası olması buranın arası için dahi yerleşilebilecek bir alan olduğunu akıllara getirmektedir. Fakat coğrafi yapısı yer şekilleri, konumu, iklimi ve jeolojik yapısı göz önünde bulundurulduğunda aslında manzarası ile eş değer cazip özelliklere sahiptir. Toprağının verimli ve eğimin az olması onların tarımını, çevresinde korunaklı bir görünüm sağlayan dağları ise güvenlik dışında hayvancılığın geliştirildiği ekonomik yapılarını beslemiştir. Gözlerden ırak, sarp bir kayalık üzerinde inşa edilen bu yapı, kutsal mekanları ile bile dinsel bir merkez olma özelliği taşımaktadır. Bu da onun ne denli önemli bir kimlik taşıdığının göstergesidir.

Bununla birlikte krallığın hemen hemen her kral yazıtında bulunan verimsiz bir çorak araziye yerleşilmesi ile birlikte geliştirilen bağlar, bahçeler ve verimli alanlarda aslında politik bir yaklaşımın göstergesi sayılabilmektedir. Krallığın geliştiği ve genişlediği yapısı esir sayısının artmasına neden olmaktadır. Bu da beraberinde yeni kentlerin kurulmasını sağlar. Böylelikle hem krallık içerisinde yer alan topraklar tarım ve hayvancılık yapılarak ekonomiye katkı sağlarmış hem de farklı etnik kökenli toplumların isyan durumuna engel koyulmuş olmalıdır. Ayanis için böyle bir durumun söz konusu olduğunu söylemek güçtür. Fakat Van Gölü'nün doğu kıyısını kontrol altında tutmak amacıyla bir kent kurulmuş olması diğer bir olasılıktır. Nitekim kalenin yer seçiminde Adilcevaz ile hemen aynı doğrultuda konumlanmış olması bu görüşün bir çeşit destekçisidir.

Kale'nin Tuşba'ya olan uzaklığının bir günlük yürüyüş mesafesinde yer almış olması Ayanis'in ilk kazıcısı Altan Çilingiroğlu tarafından Tuşba'ya askeri ve ekonomik destek amacıyla kurulan bir kent olduğu görüşünü doğurmuştur. Fakat bu teori için kalenin mimari dokusu ve buluntu koleksiyonu oldukça zengin ve ihtişamlı görünmektedir. Böylesi bir düşüncede garnizon görevi görmüş olduğu düşünülen Ayanis, hem dinsel açıdan hem de yaşam alanları bakımından bağlantısız özellikler barındırmaktadır. Kale içerisinde tespit edilen çok sayıda silah ve askeri malzemenin

kutsal alanları tapınak kompleksi içerisinde tespit edilmiş olması bu kentin dinsel merkezli bir görev üstlendiğini düşündürmektedir. Nitekim kalenin Arğısti oğlu Rusa tarafından kurulan kale inşa yazıtında buraya bir din merkezi inşa edildiği ifade edilmektedir.

Yapılan bu tez çalışmasında Arkeolojik Peyzaj kapsamında Ayanis çevresinin Urartu sürecindeki çevresel serüvenini anlamak üzerine çalışılmıştır. Bunu yaparken hem günümüz hem de geçmiş çevresel ve arkeolojik özellikleri araştırılmış ve karşılaştırılmıştır. Ayanis çevresinde yer alan günümüz nüfusu ne yazık ki oldukça az sayıda görülmektedir. Bunun sebebi günümüz ekonomik yapısı ve yaşamın getirdiği bazı koşullardır. Fakat geçmiş süreçte dış kent ve yamaç evlerde yapılan arkeolojik araştırmalar bu alanda oldukça yüksek yerleşim potansiyeli olduğuna bizlere anlatır. Aynı şekilde sistematik olmayan yüzey araştırmaları sonucunda tespit edilen bazı arkeolojik bulgular aslında buranın bir kale olmadığını bir kent niteliği taşıdığını göstermektedir. Tarımsal potansiyelin varlığının göstergesi tonlarca kilo kapasiteli Ayanis depolarından anlaşılmaktadır. Bu depolardan ele geçen malzemeler üzerine yapılan arkeobotanik çalışmalar günümüz tarımında kullanılan hububat türlerinin varlığını gösterir. Bu da günümüzden 2600 yıl öncesine değin iklimsel bir değişimin olmadığını en büyük göstergesidir. Buğday, arpa, darı ve çeşitli baharat kalıntıları insanların kısıtlı üç aylık süreç içerisinde gerçekleştirdikleri tarımsal faaliyetlerin bir göstergesidir. Bunun yanı sıra tarımsal üretimin gerçekleşmediği aylar boyunca en verimli geçim ve besin kaynağı olarak görülen hayvancılık hem dinlerinde hem de yaşamlarında önemli rol oynamıştır. Hayvancılığın halen daha rağbet edilen bir geçim kaynağı olduğu aşıkardır. Bölgede küçükbaş hayvancılık yapılmaktadır. Bunun sebebi dağlık alanlarda ve verimsiz arazilerde dahi kendine gıda olarak yiyecek bulması ve sağladığı süt, yün ve kıl gibi avantajlarıdır. Ayanis'te yapılan zooarkeolojik verilerin incelendiğinde yine küçükbaş hayvanların yüksek oranda varlığı görülmüştür. Bu aslında yukarıda saydığımız çevresel koşulların o dönemde de geçerli olduğunun diğer göstergesidir.

Şüphesiz Ayanis'in ne çeşit bir faaliyete sahip olduğunu anlamaya yönelik yapılan bu çalışma yukarıda bahsi geçen sonuçların elde edilmesini sağlamıştır. İşleyişi hakkında sunduğumuz önerler ileriki yıllarda yürütülecek arkeolojik ve disiplinler arası çalışmalar ile netlik kazanacaktır. Bu çalışma Atatürk Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Koordinatörlüğü tarafından desteklenmiştir.

KAYNAKÇA

- Abay, E. (2009). “Dibekdüzü Van Ayanis Kalesi Yakınında Bir Höyük Yerleşimi”, *Altan Çilingiroğlu’na Armağan Yukarı Denizin Kıyısına Urartu Krallığına Adanmış Bir Hayat*, İstanbul, s.67.
- Baştürk, M. B. (2012). “The Eastern Sector at the Fortress of Ayanis: Architecture and Texture in the Pillared Hall”, *Ancient Near Eastern Studies, Supplement 39, Anatolian Iron Ages 7*, Paris, s.1-2.
- Burney, C. (1972). “Urartian Irrigation Works”, *AS XXII*, 179-186.
- Caner, E. (2018). *Ayanis Kalesi Mimarisinde Teknik ve Statik Özellikler*, Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, s.52.
- Çağlı, M. (2019). *Kırsal Kalkınmaya Dayalı Doğa Turizmi Potansiyellerinin Araştırılması: Van İli Örneği*, Ege Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, s.32-33.
- Çilingiroğlu, A. (2012). “Ayanis”, *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları*, Ege Üniversitesi, İzmir, s.3-4.
- Çilingiroğlu, A. (2010). “Ayanis Kalesi”, *Urartu: Doğu’da Değişim*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s.340.
- Çilingiroğlu, A. (2007). “Ayanis Tapınak Alanında Bir Ocak ve Bereketlilik Kültü ile İlişkisi” *Refik Duru’ya Armağan, (Edt. Gülsüm Umurtak, Şevket Dönmez ve Aslıhan Yurtseven)*, Ege Yayınları, İstanbul, s.265-269.
- Çilingiroğlu, A. (2007). “Ayanis Kalesi’ndeki Evsel Mekânlar”, *Doğudan Yükselen Işık Arkeoloji Yazıları*, İstanbul, s.37-44.
- Çilingiroğlu, A. (2001). *Ayanis I, Ten Years Excavations at Rusahinili Eiduru-kai 1989-1998*, s.42-43.
- Çilingiroğlu, A. (1997). *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, İzmir.
- Çilingiroğlu, A.- Derin, Z. (2000). “Ayanis Kalesi Kazıları”, *21. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür Bakanlığı, Ankara, s.397-408.

- Çilingiroğlu, A.- Sağlamtimur, H. (1999). “Van Ayanis Urartu Kalesi Kazıları”, *20. Kazı Sonuçları Toplantısı, Kültür Bakanlığı*, Ankara, s.5527-540.
- Erdem, A. Ü.- Çilingiroğlu, A. (2010). “Domestic Architecture in the Urartian Fortress at Ayanis”, *Proceedings of the 6th International Congress of the Archaeology of the Ancient Near East*, Wiesbaden, s.1-2.
- Eryazıcıoğlu, M. E. (2012). “Kültürel Peyzaj Alanlarının Korunmasına Yönelik İlkeler: İstanbul Boğaziçi Örneği, Yüksek Lisans Tezi, MSGSÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, s.21.
- Gökçe, G.C.- Açıkgöz, S. (2005). “Kültürel Peyzaj Bileşenleri ve Turizm İlişkisinde Görsel Peyzaj Analizi: Nallıhan-Beydili Köyü Örneği”, *I. Eurasia International Tourism Congress: Current Issues, Trends, and Indicators*.
- Gül, A. (2000). “Peyzaj-İnsan İlişkisi ve Peyzaj Mimarlığı”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Bilimleri Fakültesi*, Seri A, Sayı: 1, Isparta.
- Güzeloğlu, S. (1996). *Tanrı Haldi'nin Başkenti: Van ve Çevresine Tarihi ve Arkeolojik Bir Bakış*, İstanbul, s.149.
- Harmanşah, Ö. (2015). *Eski Yakındoğu'da Kent, Bellek, Anıt*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Hunt, H.V. -Linden, M.V.-Liu, X. – Matuzeviciute, G.- Colladge, S. (2008). “Millets across Eurasia: chronology and context of early records of the genera *Panicum* and *Setaria* from archaeological sites in the Old World”, *Vegetation History and Archaeobotany*, 17, s.5-18.
- Ingo, G. B. – Çilingiroğlu, A. vd. (2013). “Egyptian Blue Cakes from the Ayanis Fortress (eastern Anatolia, Turkey): Micro-Chemical and Structural Investigations for the Identification of Manufacturing Process and Provenance”, *Journal of Archaeological Science* 40, s.4284.
- Işıklı, M.- Zor Ş. vd. (2018). “Van Ayanis Kalesi 2017 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları”, *40. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 603-616.

- Işıklı, M.- Beşikçi, B. (2017). “Doğu Anadolu Yaylasında Görkemli Bir Yapı: Ayanis Kalesi Podyumlu Salonu”, *Aktüel Arkeoloji*, Sayı: 60, İstanbul, s.70-73.
- Işıklı, M.-Öztürk, G. vd. (2016). “Van Ayanis Kalesi 2015 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları”, 38. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, s.591-592.
- Işıklı, M.- Akın, A. vd. (2015). “Van Ayanis Urartu Kalesi Kazılarında Yeni Dönem”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 35, Erzurum, s.80.
- Işıklı, M.- Özdemir, M. Ö. (2015). “2014 Yılı Ayanis Kalesi Koruma, Onarım ve Kazı Çalışması”, 37. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, s.283.
- Işıklı, M.- Caner, E. (2014). “Doğu Anadolu Yaylasında Görkemli Bir Kültürel Miras: Ayanis Urartu Kalesi”, *TAÇ*, Sayı: 4, İstanbul, s.28-34.
- Karabıyıkoglu, M.- Aras, O. vd., (2019). “Ayanis Kalesi Taşlarının Kaynak Sorunu: Ön Çalışma Raporu”, 34. *Arkeometri Sonuçları*, 1. Cilt, Ankara, s.469-471.
- Knapp, B. A.- Ashmore, W. (1999). *Archaeological Landscape: Constructed, Conceptualized, Ideational*.
- Koru, G. (2010). *Landscape Archaeology and Its Approach to Cultural Heritage Management: The Troad as a Case Study*, Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ, Ankara.
- Mızrak, A. (2006). “Van Gölü Havzası’nın Tarihi ve Doğal Çevresini Koruma ile İlgili Sorunları ve Çözüm Önerileri”, *I. Van Gölü Havzası Sempozyumu*, İstanbul, s.15-30.
- Öner, E. (2002). *Van- Ayanis Çevresinde Jeomorfoloji Araştırmaları*, Ege Üniversitesi Bilimsel Araştırma Proje Raporu, İzmir, 2002, s. 46.
- Parlıtı, U. (2017). “Turizm, Arkeopark ve Rekreatyon Projelerinin Kırsal Yerleşime Katkısı: Ayanis Örneği”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 34, Van, s.11-14.

- Payne, M. (2006). *Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s.23.
- Taylor, K. (2011). “Cultural Landscapes: A Bridge Between Culture and Nature”, *International Journal of Heritage Studies* 17.
- Topaloğlu, S. (2017). *Discussions on Integration of Rural and Archaeological Landscapes in Ildır/Erythrai*, A Thesis Submitted to the Graduate School of Natural and Applied Sciences of Middle East Technical University, Ankara, s.17-19.
- Tumanian, M.G. (1944). Cultivated Plants of the Urartian Period in the Armenian SSR, *Proceeding of the Academy of Science of the Armenian SSR*, s.73-82.
- Tuna, A.- Erdoğan, E. (2013). “Ekolojik Kültürel Turizm Aracı Eko Müzelerin Kültürel Peyzaj Açısından İrdelenmesi”, *Düzce Üniversitesi Orman fakültesi Ormancılık Dergisi*, 9 (2), s.23-37.
- Uslu, A.-Yazgan, M.E.-Erdoğan, E.-Dilaver, Z.-Barış, M.E. (2013). *Peyzaj Çevre ve Tarım*, 2, Anadolu Üniversitesi yayını, Eskişehir.
- UKN I, (1971) G. A. Melikişvili, *Urartskie Klinoobraznye Nadpisi I*, Moscow.
- Sauer, C. O. (1925). *The Morphology of Landscape*, University of California Publications in Geography, 2.2.
- Schiffer, M. (1987). *Formation Processes of the Archaeological Record*, Albuquerque: University of New Mexico, 1987, s.235-262.
- Solmaz, T. (2011). *Ayanis Kalesi'nde Arkeobotanik Çalışmalar*, Hacettepe Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Ankara, s.13.
- Stephenson, J. (2008). “The Cultural Values Model: An Integrated Approach To Values In Landscape”, *Landscape and Urban Planning*, Vol: 84, Issue:2, s.84-102.
- Şengül, M. A.- Aras, O.- Işıklı, M. (2013). “Ağartı Köyü (Van Gölü Doğusu) Civarının Aktif Tektoniği ve Ayanis Kalesi'ne Olan Etkileri”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, s.159-166.

Zhukovsky, P. M. (1951). *Türkiye'nin Zirai Bünyesi (Anadolu)*, Türkiye Şeker Fabrikaları A. T. Neşriyat No.2, Ankara, s.877.

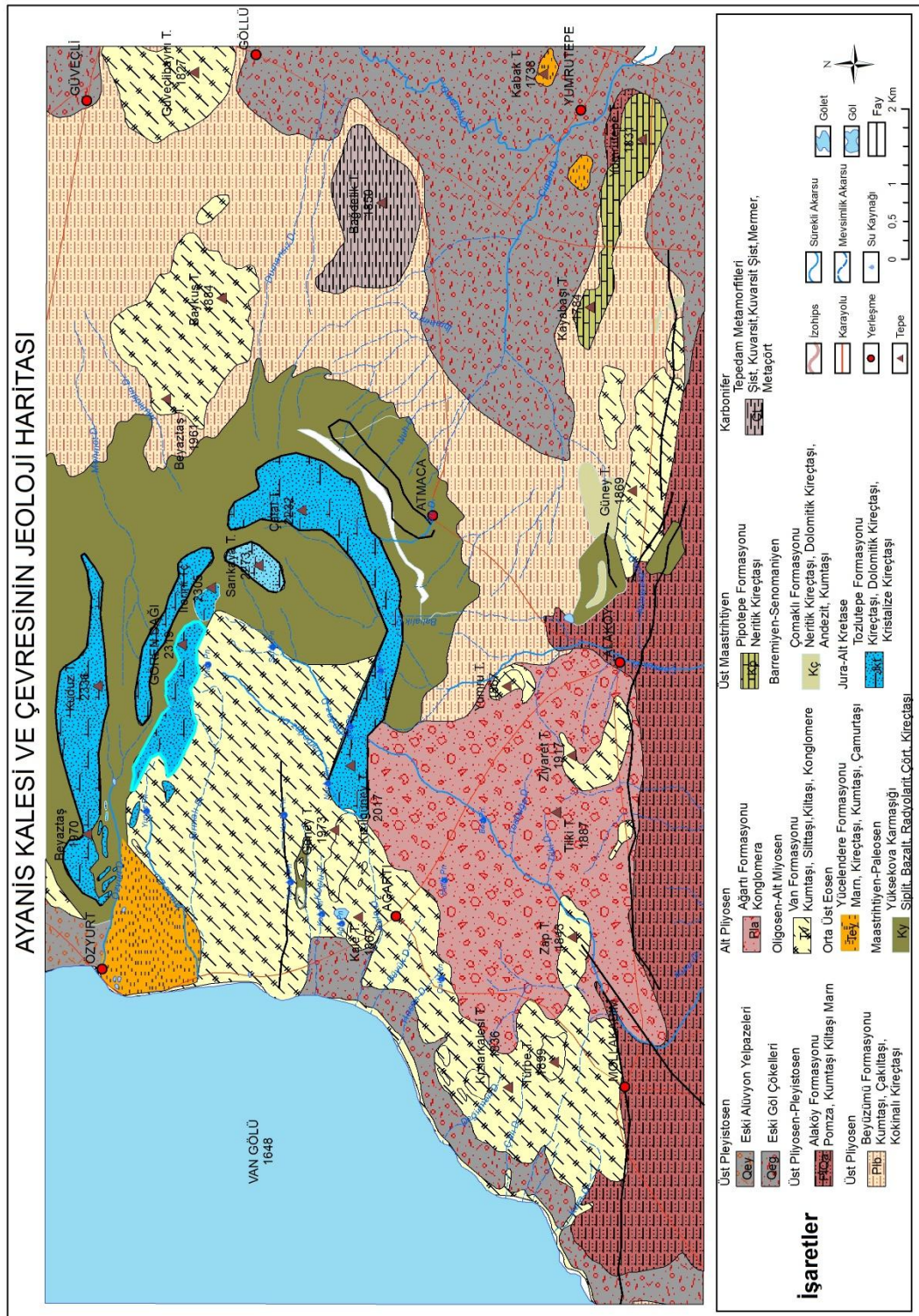
Wilkinson, T. J. (2003). *Archaeological Landscapes of the Near East*, Arizona.

URL-1 <https://www.lafsozluk.com/2009/06/tusba-nerededir-nereye-baglidir-tusba.html>

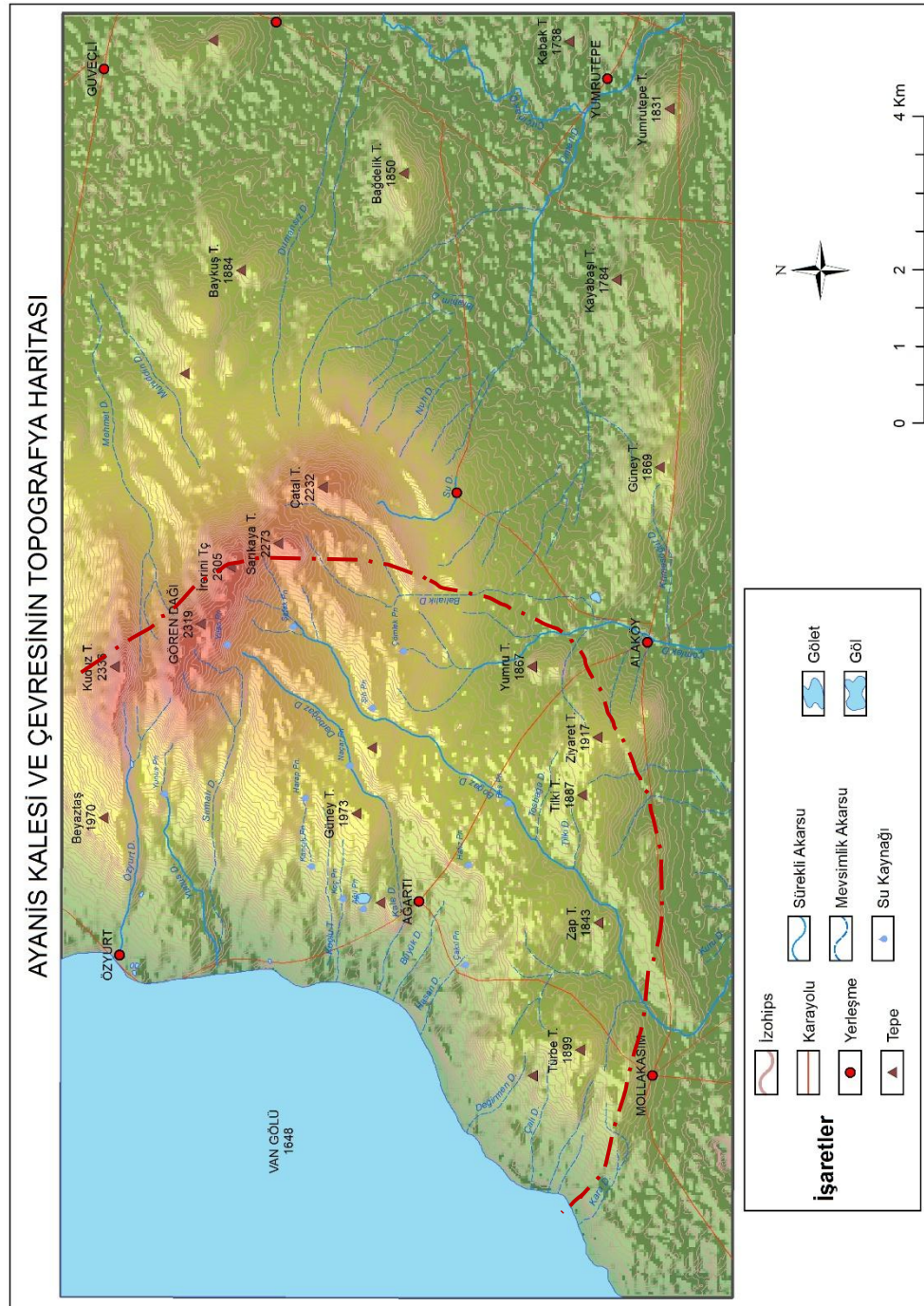

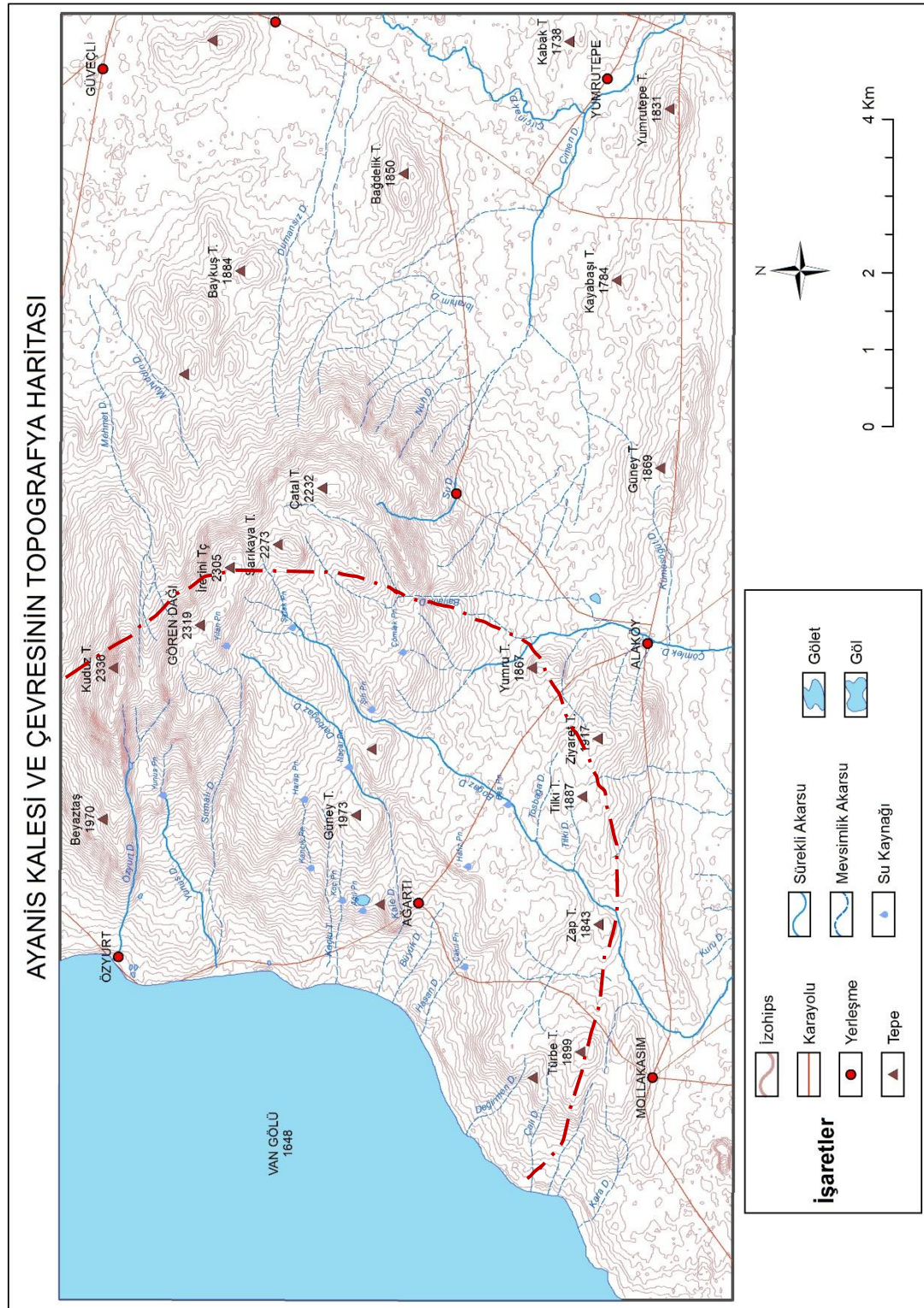
LEVHALAR

Harita 2: Ayanis ve yakın çevresinin jeolojisi

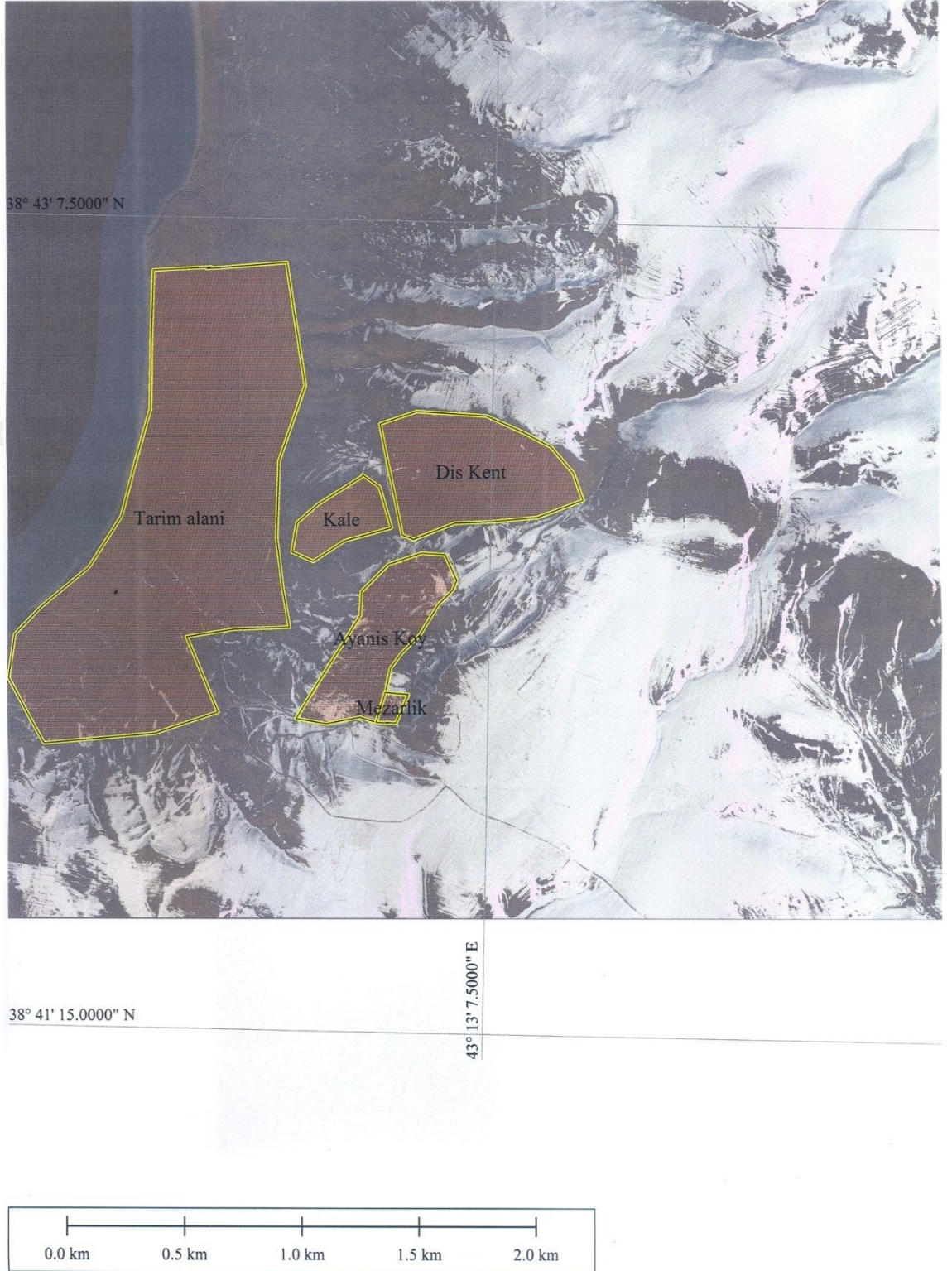

Harita 3: Ayanis ve yakın çevresinin topografyası

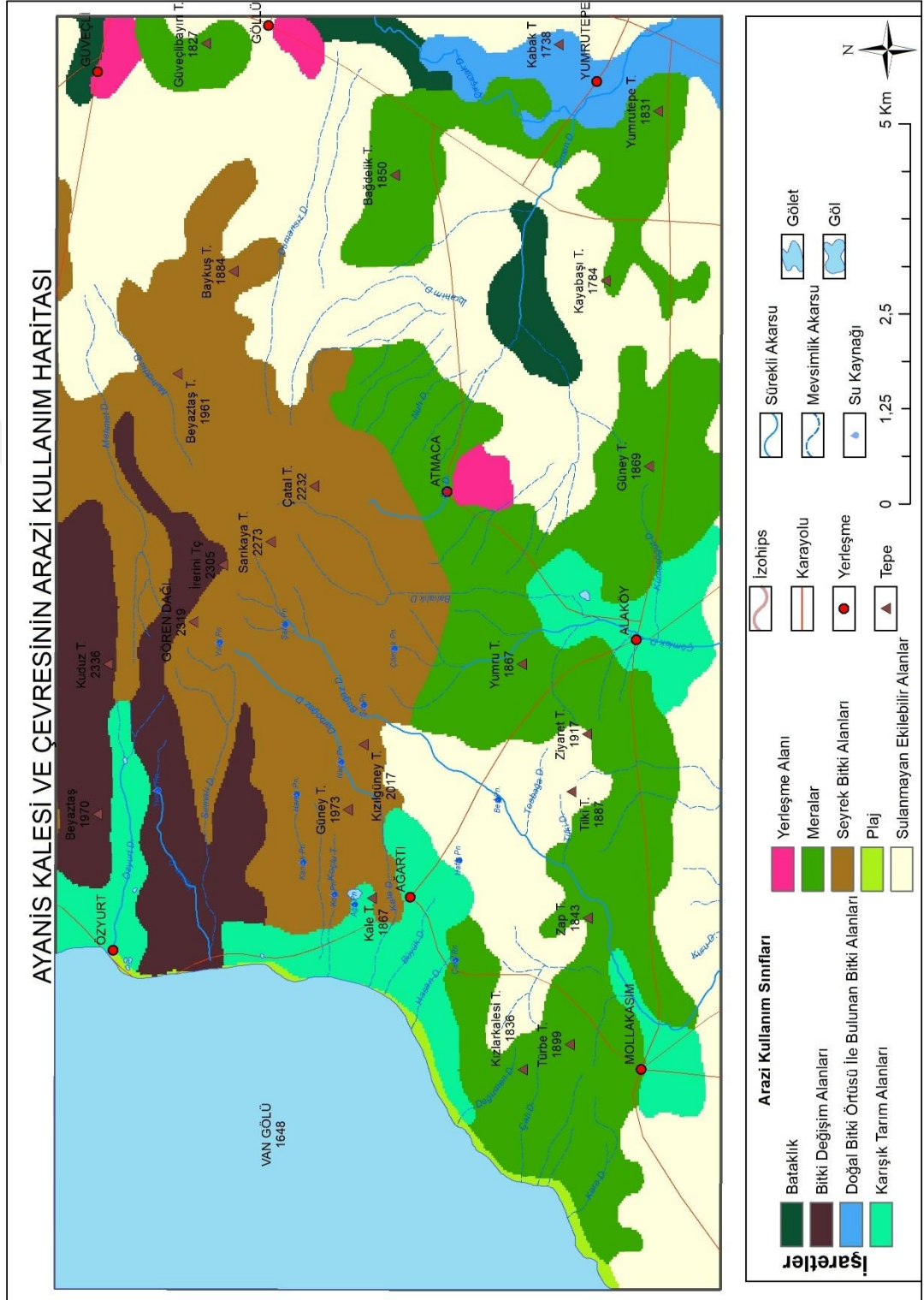

Harita 6: Ayanis Çevresinde yer alan su kaynakları. Kırmızı ile gösterilen yer çalışma alanını yansıtmaktadır.

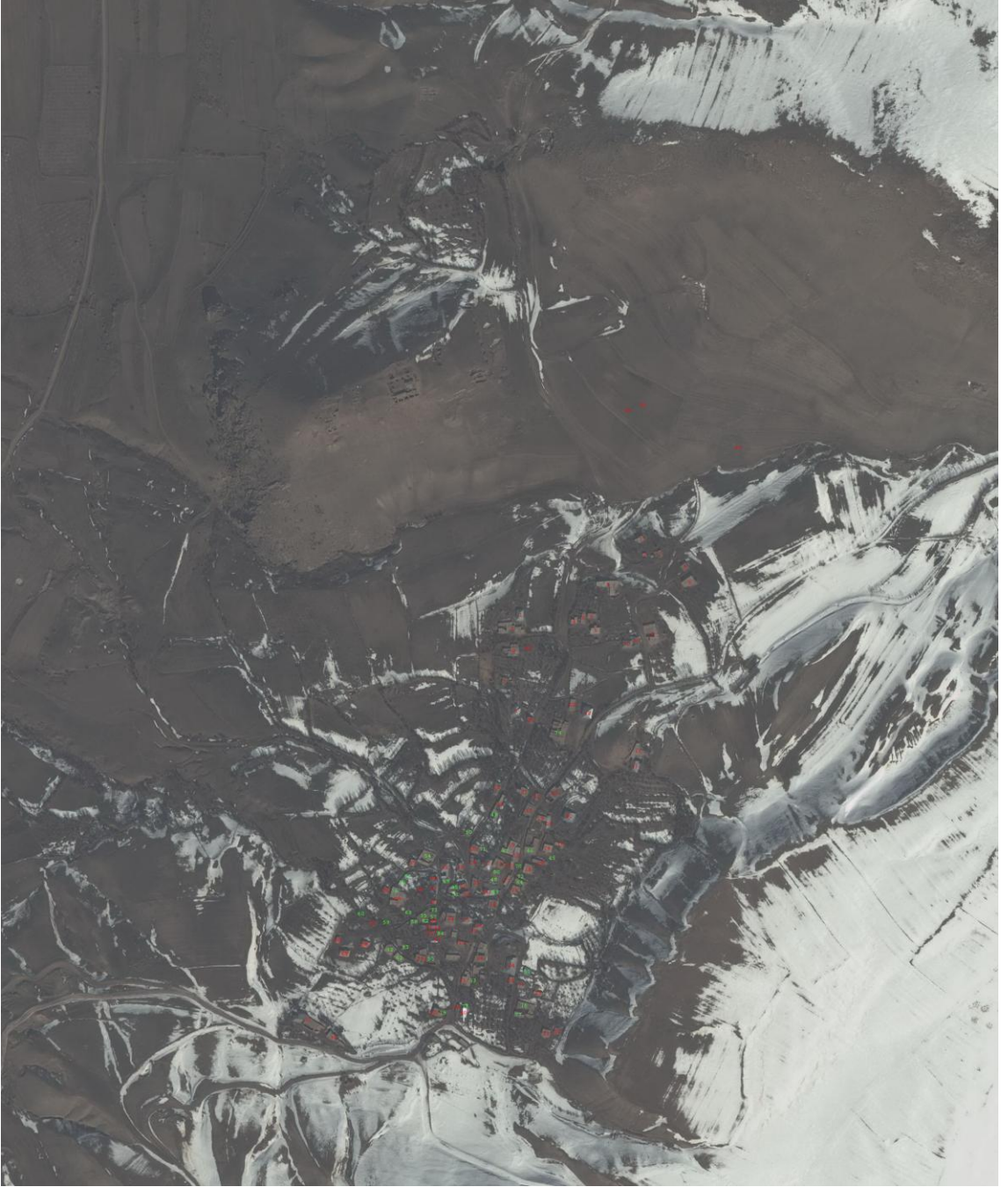
Ayanis Yerlesim Duzeni

Harita 7: Ayanis Kalesi yerleşim düzeni ve topoğrafya

Harita 8: Ayanis Kalesi ve yakın çevresinin arazi kullanım haritası

Harita 9: Ayanis Mahallesiinde bulunan haneler

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Buket Beşikçi
Doğum Yeri ve Tarihi	Giresun 14/07/1993
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi-Arkeoloji
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetler	Buket Beşikçi, “Doğu Anadolu Kura-Aras Kültürünün Haritalandırılması”, <i>Atatürk Üniversitesi Genç Araştırmacılar Çalıştayı</i>, Erzurum, 2017. Buket Beşikçi, “Ayanis Altınları”, <i>Geçmişten Günümüze Kuyumculuk Sempozyumu</i>, Poster Bildiri, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2017. Mehmet Işıklı-Buket Beşikçi, “Doğu Anadolu Yaylasında Görkemli Bir Yapı: Ayanis Kalesi Podyumlu Salonu”, <i>Aktüel Arkeoloji</i> 60. Sayı, 2017, s.70. Buket Beşikçi-Muhammet Akdoğan, “Asur ve Urartu Arasındaki Tampon Devletler ve Bingöl”, <i>Bingöl Üniversitesi Bingöl Araştırmaları Dergisi</i>, 2018, s.137.

	Buket Beşikçi-Tevfik Emre Şerifoğlu, “Erzurum-Uzundere’de Peyzaj Arkeolojisi: Çamlıyamaç Köyü ve Çevresinin Arkeolojik ve Kültürel Peyzajı Üzerine Bir Öninceleme ve Öndeğerlendirme”, <i>Pastoralism of Early Transcaucasian Culture in the Axis of Anatolia-Georgia</i>, Erzurum, (Basımda), 2019. Mehmet Işıkli-Buket Beşikçi, “2001-2002 Erzurum ve Pasinler Ovası Yüzey Araştırmalarından Yola Çıkarak Bölgenin Arkeolojik Peyzajının Değerlendirilmesi”, <i>Society For Near Eastern Landscape Archaeology International Symposium</i>, İstanbul,2019.
İş Deneyimi	
Stajlar	Ayanis Kalesi Kazıları
Projeler	Ayanis Kalesi ve Çevresinin Peyzajı-BAP Projesi (tez projesi)
Çalıştığı Kurumlar	Kültür ve Turizm Bakanlığı
İletişim	
E-Posta Adresi	buketbesikci@gmail.com
Tarih	15.09.2019